

THE WORDS OF ASTRONOMY IN DIVANÜ LÛGATI'T-TÛRK

Divanü Lûgati't-Türk'te Astronomiye Dair Sözcükler

Adem AYDEMİR¹

Abstract

Research on vocabulary has an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language. Richness of languages evaluates by its vocabulary. Historical dictionaries are given importance to determine general Turkish vocabulary. Divanü Lûgati't-Türk is one of the most significant works of Turkish language. In addition to it is a rich source points of historical progress and vocabulary of Turkish language. The aim of this article is to demonstrate the competence of Divanü Lûgati't-Türk which is regarded as the oldest and the most essential dictionary of Turkish Language, written by Kâşgarlı Mahmud, in supplying equivalent terms for astronomy concepts. The findings and used terms on astronomy in Divanü Lûgati't-Türk are very significant in order to show the level of east on astronomical and that the Turkish language developed very much in that time. Kâşgarlı Mahmud, mentions significant information about astronomy in Divanü Lûgati't-Türk. Hence, in this article, will be examined the traces of astronomy on Turkish Language of 11th century according to Divanü Lûgati't-Türk. After when examined carefully the Divanü Lûgati't-Türk, it has been observed that, the sun and the moon, the day and the night and the summer and the winter are opposite positions each other for the Turkish people. While the sun, the day and the summer constitutes the main time concept for Turkish, the moon, the night and the darkness of the winter represent the badness and the disaster. It is known that in the modern Turkish language, some words show parallelism with Old Turkish. Therefore, the historical and contemporary Turkish dialects can be applied to explain words belonging to astronomy in vocabulary of Divanü Lûgati't-Türk.

Key Words: *Divanü lûgati't-Türk, vocabulary, astronomy.*

Özet

Türkçenin tarihi ve modern alanlarındaki dil incelemelerinde söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Dillerin söz varlığı barındırdığı kelimelerle ölçülür. Türk dilinin genel söz varlığının tespitinde tarihi sözlükler büyük öneme sahiptir. Divanü Lûgati't-Türk, Türk dilinin en önemli yadigarlarından biridir. Türk dilinin tarihsel gelişimi ve söz varlığı açısından da zengin bir kaynak durumundadır. Bizim bu makalemizde, Türk dilinin bilinen en eski ve köklü sözlüğü olarak kabul edilen Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't-Türk adlı eserindeki sözcüklerin, astronomi kavramlarını karşılamadaki yeterliliğini göstermeyi amaçlamaktadır. Divanü Lûgati't-Türk'te astronomi bilimiyle ilgili tespitler ve kullanılan kavramlar, doğu medeniyetinin bu alanda yakalamış olduğu düzeyi ve Türkçenin daha o dönemlerde ne kadar gelişmiş bir dil olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir. Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lûgati't-Türk adlı eserinde astronomi hakkında önemli bilgiler verir. Dolayısıyla, bu makalede, Divanü Lûgati't-Türk'e göre 11. asır Türk dilinde astronominin belirtileri ele alınacaktır. Divanü Lûgati't-Türk dikkatle incelendikten sonra, güneş ve ay, gün ve gece ve yaz ve kış Türk halkı için birbirine zıt pozisyonları, olduğu gözlenmiştir. Güneş, gün ve yaz Türkçe için ana zaman kavramını oluştururken, ay, gece ve kış karanlık, kötülük ve felâketi temsil etmiştir. Bilindiği üzere çağdaş Türk dillerindeki bazı sözcükler Eski Türkçe ile koştuluk gösterir. Bu nedenle, Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığında astronomiye ait sözcüklerin çözülmesi için tarihi ve çağdaş Türk lehçelerine de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Divanü lûgati't-türk, söz varlığı, astronomi.*

¹ Öğretmen, MEB., e-posta: adem.aydemir@hotmail.com

Giriş

Türkolojinin temel kaynaklarından olan Divanü Lûgati't-Türk (DLT) ile ilgili olarak bu zamana kadar gerek ülkemizde ve gerekse dünyada çeşitli alanlarda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Eserin muhtevasında astronomi ilmine dair çok sayıda veri bulunmaktadır. Ancak, bildiğimiz kadarıyla bu mükemmel eserde astronomiye dair unsurlar müstakil bir çalışmada ele alınmamıştır. Bu sebeple çalışmamızda DLT'nin söz varlığında astronomiye dair unsurlar tespit edilerek değerlendirilmiştir. Bununla beraber çalışmamızda bazı terimlerin astronomi ilmine aidiyeti hususunda tereddütler hasıl olmuştur.

Çalışma konumuzla ilgili olarak, Osman Kabadayı, 2007 yılında Doç. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ danışmanlığında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında 'Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri' adlı çalışmasıyla yüksek lisansını ifa etmiştir. Erhan Aydın, 2002 yılında Prof. Dr. Mustafa Canpolat danışmanlığında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, 'Türk Dilinde Zaman Adları' adlı çalışması ile doktorasını ifa etmiştir. Bu yüksek lisans ve doktora çalışmaları haricinde konu, alanının mütehassıslarınca çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu bakımdan Sir Gerard Clauson bir makalesinde, 'Early Turkish Astronomical Terms/ Erken Türkçede Astronomi Terimleri' (Clauson 1964: 350-368), Imre Gyarmati, 'An Enigmatic Turkic Planet Name/ Esrarengiz Bir Türk Gezegen Adı' adı altında 'Tan Yıldızı, Yaruk Yıldız, Çoban Yıldızı/ Venüs' (Gyarmati 2003: 81-86) konusunu işlenmişlerdir. Ayrıca Çoban Yıldızı konusu Hatice Şirin User tarafından 'Çolpan The Planet 'Venus/ Çoban Yıldızı -Venüs' (User 2014: 169-178) adı altında incelenmiştir. Ertan Besli; E. Tenişev, A. Dybo, O. Mudrak ve diğerleri tarafından hazırlanıp 1997 yılında Moskova'da yayımlanan, *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov-Leksika* adlı eserdeki verileri esas aldığı, "Eski ve Orta Türkçe İklim ve Mevsim İsimlerinin Lûgatçesi" adlı çalışmasında iklim ve mevsim adlarını değerlendirmiştir (Besli 2013: 1-21). Nihayet Funda Toprak, Uluslararası I. Türkoloji Sempozyumunda, 'Türklerde Kozmoloji Bilgisi ve İslâm Sonrası Metinlerde Geçen Yıldız-Gezegen İsimlerinin Etimolojisi' konusunu tebliğ etmiştir.

DLT'de astronomi alanında en önemli kayıtlar On İki Hayvanlı Türk Takvimi ile ilgili olanlardır. Bu takvimin menşei hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre, bu takvim Çin kaynaklıdır. Ancak, Kâşgarlı Mahmud, Türk hanları savaşların zamanını belirlemek amacıyla oluşturulduğunu söylüyor (DLT I: 245). Eserde mevsimlere getirilen açıklamalardan hareketle Türklerdeki zaman olgusu ve bu olguya bakış tarzına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Durmadan dönen felekler, birbiri ardınca doğan güneş ve yıldızlar, ağillanan ay belli bir zaman çizgisinde yerini almış, çeşitli söz sanatlarıyla mevsimlere olumlu bir yaklaşım gösterilmiştir. Eserde Güneş, ay, yıldızlar ve zaman gibi kavramlar bazı yerlerde metaforik anlamda kullanılmıştır.

DLT'de yer alan ve çalışmamızda değerlendirdiğimiz astronomiye dair sözcüklerden bazıları eserin söz varlığında bir kez kullanılmış olan sözcüklerdendir. Bir edebî metinde yalnızca bir kez kullanılmış bu şekilde kelime, terim veya deyimlere dil biliminde 'hapax legomenon' (< Yun. hapax 'bir defa' + legein 'söyle-' fiilinin edilgen biçimi) 'tek kullanımlık, numunelik' adı verilmektedir. Çalışmamızda hapax legomenon kaydı konusunda Sir Gerard Clauson'un VIII.-XIII. asırlar arasındaki döneme ait tarihi Türkçe metinlerin söz varlığını kapsayan "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish" (EDPT) adlı etimolojik sözlüğü esas alınmıştır. Çalışmamızda 'kuşluk' sözcüğüne yeni etimoloji ve anlam önerisi getirilmiştir. Netice itibarıyla, çalışmamızın alanında bir ihtiyaca cevap verebileceği düşünülmektedir.

Evren ve Evrenin Düzeni

Kök: "Gök, sema" (DLT III: 132; EDPT: 708; KBS-I: 375-377). *PTürk*. "*gök 1 blue 2 green ("macro-blue" according to Wierzbicka): OTürk. *kök* 1 (Orkh., OUygh.); Karakh. *kök* 1 (MK, KB), 2 (KB); Tur. *gök* 1; Gag. *gök* 1; Az. *göj* 1; Turkm. *gök* 1, 2; Sal. *Gux* 1; Khal. *kīek* 2; MTürk. *kök* 1 (MA); Uzb. *kök* 1, 2; Uygh. *kök* 1, 2; Krm. *kök* 1; Tat. *kük* 1; Bashk. *kük* 1; Kirgh. *kök* 1; Kaz. *kök* 1; KBalk. *kök* 1; KKalp. *kök* 1; Kum. *gök* 1; Nogh. *kök* 1; SUygh. *kük* 1, 2; Khak. *kök* 1; Shr. *kök* 1, 2; Oyr. *kök* 1, 2; Tv. *kök* 1; Tof. *kök* 1; Chuv. *кѡвак* 1; Yak. *kōūx* 1, 2; Dolg. *kōūk* 1. In most languages the root also means 'sky'. Turk. > Hung. *kék* 'blue.' (EDAL: 714). Türk tefekküründe gökler yedi kattır. Yetti: "Yedi, sayıda yedi. Buradan alınarak 'yetti kat kök' denir." (DLT III: 27). Yétti: (yéddi:): "Yeti: kat kö:k: The seven layers of the heavens." (EDPT: 886).

Türkler, 'gök' sözünün 'sema' anlamı haricinde Tanrı ve cennet anlamında da kullarıldı (EDPT: 524). "Yere batası kâfirler göğe 'Tenğri' derler." (DLT III: 377). *PTürk*. "*teñri / *tañrı 1 god 2 sky, heaven: OTürk. *teñri* 2 (Orkh.), 1, 2 (OUygh.); Karakh. *teñri* 1, 2 (MK, KB); Tur. *tanrı* 1; Az. *tanrı* 1; Turkm. *tañrı* 1; Sal. *tanru* (CCЯ) 1; MTürk. *teñri* 1 (Sangl., MKypch. - CCum., AH et al.); Uzb. *tañrı* 1; Uygh. *tāñri* 1; Krm. *tañrı*, *teñri* 1; Tat. *tāñre* 1; Bashk. *tāñre* 1; Kirgh. *teñir* 1, 2; KBalk. *teñri* 1, 2; KKalp. *tāñir* 1; SUygh. *teñer* 2; Khak. *tīgər* 2; Shr. *teğri* 2; Oyr. *teğeri* 1, 2; Tv. *dər* 2; Tof. *dēre* 2; Chuv. *torā* 2; Yak. *tañara* 1; Dolg. *tañara*." (EDAL: 1402). Yakut Türkçesinde Tanrı ve gökyüzü anlamında bulunan en eski *Tañara* sözü ve onun leksik denkliliklerinden olan *kūōh* ve *halaan* sözleri hakkında çalışmalar yapılmıştır (Sleptsov 2013: 261-269).

Çığrı: "Çıkrık, felek, çark. kök çığrısı, felek, değirmen, çark, dolap gibi şeylerin çıkırığı; ip çıkırığı ve her türlü makara." (DLT I: 421; EDPT: 409-410). Osman Nedim Tuna, Türkçede, 'çığır' sözünün Moğolca bir alıntı olduğunu kaydeder (Tuna 1972: 220). *PTürk*. *çığır 1 to stamp, ram (ground) 2 stamped snow 3 boundary, limit 4 small path: Karakh. *çiyru-* 1, *çiyir* 4 (MK); Tur. *çiyir* 4, 'coomb, trace of an avalanche'; Turkm. *çigir* 3; Khal. *çiyir* 'bad road'; MTürk. *çiyir* 'thawed spot' (Sangl.), 'snow stamped by strong wind' (Pav. C.); Uzb. *çijir* 'trace'; Uygh. *çiyir jol* 4; Tat. *çiyir* 3; Kirgh. *çijir*, *çijir* 4; Kaz. *şijir* 'stamped'; KBalk. *çijir-t-* 'to stamp snow, grass'; Tv. *şir* 2; Tof. *şir* 'spot on snow or ground with many tracks.' (EDAL: 426). Hatice Şirin User de, *çığır* 'kötü, bozuk yol', Özb. *çiyir* 'iz', Halh. *çiyir* 'çiğnenmiş yol', Evk. *çiki* 'sınır, kenar; çiğnenmiş kar; kıyı boyunca yürüme, karaya çıkma' (User 2004: 2772) bilgisini verir. Nihayet Erol Güngördü, bir çalışmasında, 'çığır' sözcüğü ile türev ve akrabaları hakkında tafsilâtlı bilgi vermiştir (Güngördü 2012: 214 vd.). *Yeriğ çığırladı*: "O, yerde çığır yaptı ve yöneldi. Kar yeri örter de birisi ayağıyla yol açarsa yine böyle denir." (DLT II: 331). Çığırla-: *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 411). Çığırlan-: "Yerde çığırlar peyda olması." (DLT II: 267). Çığırlan-: *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 411).

Tegre: "Daire, çevre, değre. *Kudhuğ tegresi*: Kuyunun çevresi, kuyu halkası" (DLT I: 421; EDPT: 485). *PMong*. "*teg 1 middle 2 side, direction: WMong. *teg* 1, *tege* 2 (L 792); Kh. *teg* 1; Bur. *teg* 1. *PTürk*. *Tegre surroundings: OTürk. *tegre* (OUygh.); Karakh. *tegre* (MK); MTürk. *tegre* 'side' (Pav. C.); Uzb. *tegra*; Chuv. *tavra*; Yak. *dieri* 'to, towards'; Dolg. *dieri* 'to, towards.' (EDAL: 1410). Teğirmi: "Çörek, değirmen taşı, para gibi değirmi olan her nesne" (DLT I: 490; EDPT: 486) > Tegirmen: "Bütün değirmenlere verilen isim." (DLT III: 267; EDPT: 486). *PMong*. "*tögorig round: MMong. *togarik* (HY 53), *togorigai* (SH), *tugäriq* (MA); WMong. *tögorig*, (L 832) *tögürig*, *tögerig*, *tügürig*; Kh. *tögrög*, *dugarig*, *dügreg*; Bur. *tüxerig*; Kalm. *tögərag*, *duyərəg*; Ord. *tögörök*; Dag. *tukurin*, (Тод. Дар. 169) *tukufen*; S.-Yugh. *tögörög*." *PTürk*. *deg-/ *dög-/ *dog- round: OTürk. *teğirmi* (OUygh.); Karakh. *teğirme* (MK); Tur. *değirmi* 'circle'; Az. *däğirmi*; Turkm. *tegelek*, *toGalaq*; MTürk. *tekirme*, *tekirmi* (Pav. C.); Uzb. *tuğarak*; Uygh. *dügläk*; Krm. *togerek*; Tat. *tügrək*; Bashk. *tünjäräk*;

Kirgh. *tegerek*; KBalk. *tögerek*; KKalp. *döngelek*; Nogh. *tögerek*; SUygh. *doGir*; Khak. *toylax*; Shr. *toyalax*; Oyr. *toyoloq*; Tv. *tögerik*; Tof. *törej*; Chuv. *təwəwər* ‘mirror’; Yak. *tüörem* (poet.) ‘round’, *tier-* ‘to turn round’; Dolg. *tier-* ‘to turn round.’ (EDAL: 1360). Türkler yer ile gök arasındaki münasebeti değirmenin iki taşı arasındaki münasebete benzetmişlerdir (Demir 2002: 209-213). Bu bakımdan Türkler herhalde dünyanın yuvarlak olduğunu ve döndüğünü fark etmişlerdir. “*Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm.*” (DLT I: 3). DLT’de Oğuzca kaydı ile ‘*çevre, bir şeyin etrafı*’ anlamı verilen ‘*yöre*’ (DLT III: 24; KBS-II: 1168) sözcüğü ile ‘*yürüyen bir noktanın izlediği veya çizdiği yol, mahrek*’ anlamı verilen ‘*yörünge*’ (KBS-II: 1169) sözcüğü kuşkusuz ‘*tegre*’ sözü ile ilgilidir. Ancak, ‘*yöre*’ sözcüğünün okunuşu şüphelidir (EDPT: 956). Gezenler, bir makaraya ip sarar gibi (DLT II: 354; III: 110; EDPT: 966) veya bir kadının nakış işlemesi yahut bir çiftçinin sürgü ile tarlayı düzlemesi (DLT III: 301; EDPT: 416) gibi yörelerini etrafında dolanırlar. Türk dilinde ‘*yöre*’ sözcüğü ile ilgili tafsilatlı incelemeler yapılmıştır (Yüksekkaya 2013: 4841-4856). Türklerde mitolojik evren ve dünya tasavvuru için bkz. (Esin 2001; Bayat 2007: 3-12).

“*Tenğri ajun türütti Çığrı udhu tezgünür*
Yılduzları çergeşip Tün kün üze yörgeñür”

“Tanrı dünyayı, âlemi yarattı, felek durmadan döner, yıldızlar sıra sıra dizilip gece gündüz üzerine sarılır.” (DLT II: 303).

“*Yarattı yaşıl çeş Savurdu ürüñg kaş*”

Tizildi karakuş Tün kün üze yürkenür”

“Perüze gibi yeşil göğü yarattı, üzerine beyaz yüzük kaşları saçtı, karakuş yıldızı

dizildi, gece, gündüz üzerine örtülür.” ‘Şöyle ki, baharı anlatarak, Ulu Tanrı yeşillikte

perüze gibi olan göğü yarattı ve üzerine yeşim gibi yıldızlar saçtı -yeşim, beyaz bir

taştır ki ondan yüzük kaşı yapılır- Mizan yıldızı dizildi -bu yıldızın adına Türkler

Karakuş derler- gece ile gündüz birbiri üzerine örtülür.’ (DLT I: 331).

Güneş

Eski Çin ve erken Türk kaynaklarından anlaşıldığına göre, eski Türk inançları, kâinatın dış görünüşünden, gece ile gündüzün tezâdından ve mevsimlerini tekrardan mühlhemdir. Türk inanç tarihi (Rysbaeva 2010: 141-144; Kıyak 2010-a: 133-143) ve onomastiği (Caferoğlu 1964: 19-28) ile ikonografisinde (Arda 2008: 21-32) Güneş ve Ay önemli bir yere sahiptir. Türklerde Güneş ve Ay’dan başka görülebilen bütün gök cisimleri ve algılanabilen tabiat olaylarıyla ilgili inanmalar mevcuttur. Fizikî çevrede bulunan dağ, deniz, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, ay, güneş, yıldızlar gibi tabiat şekillerine ve hadiselerine karşı hayret ve korkuyla karışık bir saygı hissi eskiden beri olmuştur (Turan 2011: 49-59).

Kün: “Gün, güneş. *Kün togdı*: Güneş doğdu” (DLT I: 340). Kün: “Originally ‘the sun’; hence, by extension, ‘day’” (EDPT: 725). *PTurk*. “*gün(e)l / *guñal 1 sun 2 day 3 sunny place 4 sun-heat: OTurk. *kün* 1, 2 (Orkh., OUygh.), *küneş* 3 (YB), *isig qujaş* 4 (OUygh. - Br.); Karakh. *kün* 1, 2, *qujaş* 4 (MK), *küneş* 3 (Tefs.); Tur. *gün* 2, *güneş* 1, (dial.) *qujaş* 1; Gag. *gün* 1, 2, *güneş* 1; Az. *gün* 1, 2, *günşä* 1; Turkm. *gün* 1, 2, *güneş* 1, 4, *qujäs* 1 (dial.); Sal. *gün* 1, 2; Khal. *kin*, *kün* 1, 2, *kinşä* ‘sonnig’; MTurk. *qujaş* 1 (Sangl., Abush., Pav. C.), *küneş* 1 (Pav. C., Abush., Бор. Бад.), *kün* 1, 2 (Pav. C., MA); Uzb. *kun* 1, 2, *qujäs* 1; Uygh. *kün* 1, 2, (dial.) *qojaş* 1; Krm. *kün* 1, 2, *küneş* 1, *qujaş*, *qujas* 1; Tat. *kön* 1, 2, *qojaş* 1; Bashk. *kön* 1, 2, *könäs* 4, *qojaş* 1; Kirgh. *kün* 1, 2; Kaz. *kün* 1, 2; KBalk. *kün* 1, 2; KKalp. *kün* 1, 2, *qujaş* 1; Kum. *gün* 1, 2 *güneş* 1; Nogh. *kün* 1, 2, *qijas* 4; SUygh. *kun* 1, 2; Khak. *kün* 1, 2; Shr. *kün* 1, 2, *qujaş* 1; Oyr. *kün* 1, 2, dial. *qujaş* 1 (Kumd., Leb.); Tv. *xün* 1, 2; Tof. *xün* 1, 2; Chuv. *kon* 2, *xəwəwəl* 1; Yak. *kün* 1, 2, *kujäs* ‘heat’; Dolg. *kün* 1, *kuñäs* ‘heat.’ (EDAL: 553).

Kuyaş: “Koyu sıcak. Güneşin şiddetle vurmaları” ≅ Kuyaş: “Güneş” (DLT I: 155, 353; II: 337). Kuyaş: “Originally ‘the blazing head of the (midday) sun’; later, more generally, ‘the

sun.” (EDPT: 679; EDAL: 553). Çoğ: “Güneşin yalını, saçakları. *Kün çoğu*: Güneşin saçakları, yalını.” (DLT III: 128; EDPT: 405). *PTürk*. “*çög glowing heat, glowing coals: OTürk. çoy (OUygh.); Karakh. çoy (MK); Turkm. cög; MTürk. çoy (Vamb.); Uzb. çuy; Uygh. çoy, çoy; Kirgh. çoy; Kaz. šoy; SUygh. çoy; Khak. soy; Shr. šoy; Oyr. çoy; Yak. suos; Dolg. huos.” (EDAL: 448). *Bu kuyaş ol kişini usıtgan*: “Bu güneş, şiddetli sıcak adamı çok ısıtır, susatır.” (DLT I: 155). *Kuyaş anı koğşattı*: “Güneş onu kağsattı. Sıcak onun kuvvetini gevşetti.” (DLT II: 337). *Kün ol ajunuğ yarutgan*: “Her zaman dünyayı aydınlatan güneştir.” (DLT III: 52). “The sun constantly illuminates (*tunayyir*) the world and makes it shine.” (EDPT: 960). Türkçede ‘Güneş’ sözü, her ikisi de aynı anlama gelen ‘kün’ ile ‘kuyaş’ sözünün ittifakından ortaya çıkmış olmalıdır (Berta 1997: 23-31).

Kün sızdı: “Güneşin ucu göründü.” (DLT II: 9). “The sun began to get hot’, that is when its rays first appear in the east.” (EDPT: 861). *Kün togdı*: “Güneş doğdu” (DLT II: 14). “The sun rose” (EDPT: 465).

Kün yarudı: “Güneş ışıdı. Karanlık bir yere ışık girerse yine böyle denir.” (DLT III: 86). “The sun became bright’ also used of any dark place when it has become light.” (EDPT: 956). *Ol künde ısındı*: “O, güneşte ısındı.” (DLT I: 202).

Kün togsuğ: “Doğu, şark” (DLT I: 463; EDPT: 473). *Kün batsuğ*: “Batı, garp” (DLT I: 463; EDPT: 309). *Kuz tağ*: “Güneş görmeyen dağ, dağın kuz yeri” (DLT I: 325; III: 124; EDPT: 680). *PTürk*. “*Kuş Northern slope: OTürk. quz (Yen.); qurı ‘West’ (Orkh.); Karakh. quz (MK); Tur. koz, quz (dial.), kuzej; Az. guzej; Turkm. guzaj; MTürk. quz (AH, Pav. C.), quzaj (Pav.C.); Uygh. quz; SUygh. qozan ‘sunset’ (Mal.); Khak. xosxar ‘Polar star’; Oyr. qusqaj’ (EDAL: 816). İr: “Yerin güney, güneşli yanı” (DLT I: 464; EDPT:-; TDES-I: 272). Eski Türkler, dört temel yönü ifade ettiklerinde, yüzlerini güneye döndüklerinde ‘kuzej’ arkalarında kalır. Daha sonra yönlerini belirtmek için doğuya döndüklerinde kelimenin anlamı ‘batı’ olur (Senli 1998: 291-309). Alanın mütehassısları, eski Türklerde yön tayini konusunu münhasır çalışmalarında değerlendirmişlerdir (Arat 1965: 1-24; Morı 1968: 117-123; Sinor 2006: 531-535; Toker 2013: 1-10).

Kün suwuldu: “Gün savuldu. Güneş indi, gitti” (DLT II: 125; EDPT:-). *Sawılmış kün*: “İnmiş Güneş.” (DLT II: 170; EDPT:-789).

Kün battı: “Güneş battı” (DLT II: 293). “The sun set” (EDPT: 298). *Kün tutundu*: “Güneş tutuldu.” (DLT II: 143). “The sun was eclipsed.” (EDPT: 458). *Kün orandı*: “Güneş kayboldu.” (DLT I: 288; EDPT: 235). *Kün kışdı*: “Güneş göğün ortasından çekilirse böyle denir.” (DLT III: 182; EDPT: 670).

Dünya

Ajun: “Açın, dünya. *Bu ajun*: Bu dünya. *Ol ajun*: O, dünya, ahret. Çiğilcedir.” (DLT I: 77). Kâşgarlı’nın Çiğilce saydığı ajun, ‘yaşam, yaşama; varlık, var olma durumu’ anlamındaki Soğdça ‘zun, ajün’den kopyadır (EDPT: 28). *Ajun* sözcüğü, Türkçe Budist metinlerde ‘hayat’ anlamı taşırken İslâmiyetin kabulünden sonra ‘dünya’ anlamına da gelmiştir (Esin 2001: 158).

Ay

Ay: “Ay. *Tolun ay*: Ayın on dördü” (DLT I: 82, 402; EDPT: 265; KBS-II: 91). *Tolun ay*: “Al-badr’ the full moon” (EDPT: 501). *PTürk*. “*ān(k) moon, month: OTürk. aj (Orkh., OUygh.); Karakh. aj (MK, KB); Tur. aj; Gag. aj; Az. aj; Turkm. āj; Sal. aj; Khal. hāj; MTürk. aj; añ (CCum.); Uzb. j; Uygh. aj; Krm. aj; Tat. aj; Bashk. aj; Kirgh. aj; Kaz. aj; KBalk. aj; KKalp. aj; Kum. aj; Nogh. aj; SUygh. aj; Khak. aj; Shr. aj; Oyr. aj; Tv. aj; Tof. aj; Chuv. ořb; Yak. ij; Dolg. ij ‘month’ (EDAL: 303). “Karakh. *tolun* in *tolun* aj ‘full moon’ (MK, see EDT 501),

with *tolun* formally being a participle from **dol-* ‘to be filled’, but in fact used only in this phrase in the sense of “full moon”. Modern Turkish has *dolunaj* ‘full moon’ with *d-* (just as in *dol-* ‘be filled’), but the verb *tolun-* ‘to become full (of moon)’ - which would correspond quite regularly to PA **tjōlo*. One should reckon with a possibility of rather archaic contamination in Turkic (since most languages do not distinguish between the reflexes of **t-* and **d-*.” (EDAL: 1436).

Ay tutundu: “Ay tutuldu” (DLT II: 143). “The moon was eclipsed” (EDPT: 458). *Ay ewlendi*: “Ay ağıllandı, hâlelendi” (DLT I: 259). “The moon rose in a halo” (EDPT: 11). *Aydınğ*: “Aydın, ay aydınlığı” (DLT I: 117; EDPT: 268). Türkçede ‘aydın’ sözcüğünün etimolojisi, yapısı ve anlam alanı ile ilgili müstakil çalışmalar yapılmıştır (Karasoy 1991: 154-156).

Èrildi: “Ay sonuna doğru, ay eksilmeye yüz tuttuğu zaman ‘ay èrildi’ denir.” (DLT I: 270).

Yıldızlar

Yılduz: “Yıldızlara verilen genel bir isim olup sonra araları ayrılmıştır. Müşteri yıldızına ‘Erentüz’, Mizân yıldızına ‘Karakuş’, Süreyyaya ‘Ülker’, Yedi kardeşlere ‘Yetigen’ (EDPT: 889), Kutup yıldızına ‘Temürkazuk’, Mirrih yıldızına ‘Bakırsokım’ denir.” (DLT III: 40; EDPT: 922). Kutadgu Bilig’de ‘*Yiti Yılduz On İki Ükekni Ayur*’ adıyla bir bölüm ayrılmıştır (KB: 124-147). Osman Fikri Sertkaya, eski Türkçe metinlerde yıldız adı olarak geçen ‘*Okay*’ kelimesinin ‘*Zühal/ Satürn*’ karşılığının ‘*Müşteri/ Jüpiter*’ olarak düzeltilmesi gerektiğini savunmuştur (Sertkaya 1991: 325). Ceval Kaya, Türkçede kişi adı ‘*Okan*’ sözcüğünden bahsederken bu kelimenin ‘*ugan*’ sözcüğüne dayandığını ve ‘*oğan, ogan, oghan*’, gibi varyantları bulunduğunu ifade etmiştir (Kaya 2011: 317-324). *PTurk.* “*jul-duş (*-dij) star: OTurk. *jultuz* (Orkh., OUygh.); Karakh. *julduz* (MK); Tur. *jıldız*; Gag. *jıldis*; Az. *ulduz*; Turkm. *jıldız*; Sal. *jyldus*; Khal. *julduz*; MTurk. *julduz* (Pav. C., MA); Uzb. *julduz*; Uygh. *jultuz*; Krm. *jıldız*; Tat. *joldız*; Bashk. *jondoğ*; Kirgh. *şıldız*; Kaz. *şuıldız*; KBalk. *şulduz*; KKalp. *şulduz*; Kum. *julduz*; Nogh. *julduz*; SUygh. *julduz*; Khak. *çiltis*; Shr. *çiltis*; Oyr. *đıldis*; Tv. *şıldis*; Tof. *şiltis*; Chuv. *şoldor*; Yak. *sulus*; Dolg. *hulus*.” (EDAL: 1155).

‘*Yıldız*’ kelimelerinde ön ses *y-* türemesi yoktur. Bu kelimelerin bilenen ilk şekli *y-li* olmasıdır. Nitekim Türkçede ‘*yıldız*’ sözünün ‘*parlamak, ışıldamak*’ anlamları veren **ya-* kökünden geldiği yönünde büyük bir kabul bulunmaktadır (Özkan 2003: 164-165; Atay 2006: 15; Gedikli 2011: 59). Parlayan anlamındaki ‘*yaldız*’ sözcüğünün ‘*yıldız*’ sözünün öz kardeşi olduğu açıktır.

Eren tü:z: “Yıldızlar bilgisinde- terazi yıldızının adı.’ Bu, ayın -gökte- uğraklarından (burçlarından) birinin adıdır.” (DLT I: 76; EDPT: 237). Clauson, ‘*Early Turkish Astronomical Terms*’ adlı makalesinde ‘*Eren tü:z*’ sözcüğü hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir (Clauson 1964: 363-364). Eren: “Erkek, adam.” (DLT I: 35, 76; EDPT: 232). Tüz: “Halk, reayâ, asıl, kök, soy sop” (DLT III: 123; EDPT: 571-572). *PTurk.* “*Eren man, mankind: OTurk. *eren* (Orkh., OUygh.); Karakh. *eren* (MK); MTurk. *eren* (Pav.C.); Uygh. *ejen* (Lob.); S.-Uygh. *eren*; Krm. *eren*; Tat. *iren* (dial.); Kirgh. *eren*; Kaz. *eren*; Khak. *iren*.” (EDAL: 1125). *PTurk.* “*dür even, level: OTurk. *tüz* (Orkh., OUygh.) 1, *tüz-* (OUygh.) 2; Karakh. *tüz* 1, *tüz- 2* (MK, KB); Tur. *düz* 1, *düz- 2*; Gag. *düz* 1, *düz- 2*; Az. *düz* 1, *düz- 2*; Turkm. *düz* 1, *düz- 2*; Sal. *tüz*, *tiz* 1; MTurk. *tüz* 1 (MA), *tüz- 2* (Sangl.); Uzb. *tuz- 2*; Uygh. *tüz- 2*; Krm. *tüz*, *tiz* 1, *tüz-*, *tüzü-* 2; Tat. *töz* 1, *töz- 2*; Bashk. *tödö-* 2; Kirgh. *tüz* 1; Kaz. *tüz-e-* 2; KBalk. *tüz* 1, *tüz-e-t-* 2; KKalp. *düz* 1, *düz-*, *düze-*, *tüze-* 2; Kum. *tüz* 1; Nogh. *tüz- 2*; SUygh. *tüz* 1, *tüz- 2*; Khak. *tüs* 1, *tüz-e-t-* 2; Shr. *tüs* 1, *tüz-e-t-* 2; Oyr. *tüs* 1, *tüze-* 2; Tof. *düs*; Chuv. *türə*, *törə*.” (EDAL: 402). *PTurk.* “*tör 1 foundation, root 2 origin, ancestors: OTurk. *töz* (OUygh.) 2; Karakh. *töz* (MK, KB) 2; MTurk. *töz* 1 (‘root of the ear’ - Sangl.), 2 (Pav. C.); Tat. *tüz* 2 (dial.); Bashk. *tüz* 2 (dial.); Kirgh. *töz*, *tös* 2; Khak. *tös* ‘original spirits’, *tös-te-* ‘to lay ground’; Shr. *tös* 2, *tös-tük* ‘tree trunk’; Oyr. *tös* 2; ‘shrub;

original spirits'; Tv. *dös* 1, 2, 'shrub'; Tof. *dös*, *tös* 1; Chuv. *türe* 'object of dedication; spirit'; Yak. *törüt* 2; Dolg. *törüt*." (EDAL: 1464).

Funda Toprak, konuyla ilgili bir tebliğinde, Süreyya Yıldızı'na '*Ülker*' denilmesinin '*terazi burcu*' anlamındaki '*ülkü*' (DTT I: 129, dizin V: 712; EDPT: 142) ile aynı olabileceğine değinmiş, '*ülker*'in kökünün '*üle-/* paylaşdırmak' fiilinde aranmasının uygun olacağını belirtmiştir (Toprak 2005: 24). '*Ülker*' aynı zamanda bir savaş taktiğidir (DTT I: 95).

Kaznğuk: "Kazık. Bu sözden alınarak kutup yıldızına '*temür kaznğuk*' denir. '*demirden yapılmış kazık*' demektir; sanki gök bunun üzerinde dönüyor." (DLT III: 383; EDPT: 682). Dolayısıyla diğer bütün yıldızlar kutup yıldızının etrafında toplanmıştır. *PTürk*. "*K[a]rguk pole, peg: OTürk. *qazıuq* (OUygh.); Karakh. *qazıuq* (MK); Tur. *kazık*; Gag. *qazıq*; Az. *qazıx* (dial.); Turkm. *gazıq*; MTürk. *qazıuq* (Бор. Бад., Пав. С.); Uzb. *qazıq*; Uygh. *qozuq*; Krm. *qazıq*; Tat. *qazıq*; Bashk. *qada-* 'to stick into', *qadaq*, *qadıq* 'nail'; Kaz. *qazıq*; KBalk. *qazıq*; KKalp. *qazıq*; Kum. *qazıq*; Nogh. *qazıq*; SUygh. *quzuq*; Oyr. *qazıq*; Chuv. **karuh* > Hung. *karó*" (EDAL: 856).

Bakırsokum: "Merih yıldızının adı. Kızılıkla bakıra benzetilir." (DLT I: 361, 398). Bakır: "Copper" (EDPT: 317) + Sokım, sukım: "Copper whistle" (EDPT: 811). *PTürk*. "*bakır 1 copper 2 patina: OTürk. *baqır* 1 (Yen., OUygh.); Karakh. *baqır* 1 (MK, KB); Tur. *bakır* 1; Gag. *baqır* 1; Az. *paxır* 2; Turkm. *baqır* 1; MTürk. *baqır* (MA, Пав. С.) 1; Uzb. *baqır*, *paqır* 1; Uygh. *paqır* 1; Krm. *bayır* 1; Tat. *baqır* 1; Bashk. *baqır* 1; Kirgh. *baqır* 1; Kaz. *baqır* 1; KBalk. *bayır* 1; KKalp. *baqır* 1; Kum. *bayır* 1; Nogh. *baqır* 1; SUygh. *paqır* 1; Khak. *pāxor* (Kyz., Joki) 1; Oyr. *baqras* 'brass kettle'; Chuv. *рѡгрѡр* 1; Yak. *bayarax* 'pot for boiling milk.' (EDAL: 348-349). +*PTürk*. "*suk- 1 to stick in, insert 2 hollow wood, whistle: OTürk. *suq-* (OUygh.) 1; Karakh. *suq-* 1, *suqım* 2 (MK); Turkm. *soq-* 1; MTürk. *suq-* (Qutb, Houts.); Kirgh. *suq-* 1; Kaz. *sux-* 1; KBalk. *sux-* 1; Khak. *sux-* 1; Oyr. *suq-* 1; Tv. *suq-* 1; Yak. *uk-*." (EDAL: 1277).

Karakuş: "Müşteri yıldızının adıdır. Bu, tanla beraber doğar. Buna bazen 'Karakuş yıldız' dahi denir." (DLT III: 221). Yetigen: "Yedi kardeşler' adı verilen yıldız." (DLT III: 37). "Yıldızlardan Müşteri'ye 'Karakuş' denir; bu yıldız doğduğu zaman 'Karakuş togdı' denir. Bu yıldız oralarda sabah vakti doğar." (DLT I: 332). Yaruk Yıldız: "Tan Yıldız" (DLT I: 96; EDPT: 962).

"Yaruk yıldız togarda udhnu kelip bakarmen Satulayu sayraşıp tatlığ ünün kuş öter"

"Parlak yıldız doğduğunda uyanıp gelir bakarım. Kuşlar gevezelik yapıp tatlı sesle ötüşerek şakırdar." 'Parlak yıldız doğduğunda uykudan uyanır, ağaçlara bakarım ve kuşların tatlı seslerle ötüşüğünü işitirim.' (DLT III: 194).

DLT'de '*Yaruk Yıldız*' olarak geçen bu yıldız, bilimsel literatürde '*Venüs*', halk arasında ise '*Çoban Yıldızı*', *Akşam Yıldızı*, *Sabah Yıldızı*' olarak tanınan yıldızdır. DLT'de '*çupan* > *çoban*' sözü '*köy büyüğünün, muhtarının yamağı*' (DLT I: 402) anlamındadır. Sözcüğün, Farsça kökenli olduğu, Macarcaya ve Slav dillerine de kopyalandığı biliniyor (EDPT: 397-398). Çolpan: "The planet Venus" (EDPT: 418). Hasan İsi, bir çalışmasında '*Dil teması*' bağlamında, '*çoban*' sözcüğünün Farsçadan Türkçe ve Slav dillerine geçmesini incelemiştir (İsi 2014: 176-187). Bu bağlamda Hatice Şirin User'in tespitiyle Türkçede; '*Çoban Yıldızı*' sözü, Orta Türkçe '*çupan*', Proto Bulgarca '*çoban*' ve Slavca '*župan*' sözünden gelmiştir (Gyarmati 2003: 81-86; User 2014: 169-178). Mefkûre Mollava bir çalışmasında '*çoban*' ve '*çopan*' gibi Bulgar kişi adlarının doğu kaynaklı olduğunu ifade etmiştir (Mollava 1976: 319). Bu sözcük kültürel temaslar neticesi Moğol dillerine de geçmiştir. *PMong*. "*çolbun Venus: WMong. *çolmun*, *çolman*, *çolbun* (L 197); Kh. *colmon*; Bur. *solbon(g)*; Kalm. *colwŋ*, *colwŋ*; Ord. *çolmon*, *çulmun*; Dag. *çolpon* (Тод. Даг. 182); S.-

Yugh. *çolbon*; Mongr. *çolbaŋ*.” (EDAL: 1324). Türklerin çeşitli gök cisimleri arasından güneş ve aydan sonra en çok kutsal sayıp dini bir anlam ve önem verdikleri Venüs yani Zühre ya da Çoban yahut Çolpan veya Sabah Yıldızı olmuştur. Solban veya Çolpan Yıldızına yüklenen bu kutsiyet Abakanlı kamların ilâhilerinde daha belirgin olarak görülür. Güney Sibirya’da Zühre Yıldızı at sürülerinin koruyucusu olarak kabul edilmiştir (Kıyak 2010-b: 191). Yıldızlardan Çoban yıldızı kutludur. Bu bakımdan Tanrılar silsilesinde olan Çoban Yıldızını Abakan Türk halkları takdis etmişlerdir (İnan 1986: 29).

Yıldız: “Ağacın kökü, damarı. İnsanın soyu da buna benzetilerek ‘tüblüŋ yıldızluŋ’ denir ki, ‘asaletli, köklü’ demektir.” (DLT III: 40; EDPT: 922; KBS-II: 1139). ‘Yıldız’ sözü Türkçede metaforik anlamda kullanıldığında ‘yultuz: star’ ve ‘yultız: root’ (EDPT: 889) manaları ortaya çıkmıştır. Yıldızlandı: “Yıgaç yıldızlandı: Ağaç köklendi. Bir adam bir yere yerleşmek için hazırlanırsa ve yerleşirse yine böyle denir. Er yıldızlandı: Adam soylandı, sanki onun kökü bir yerde yerleşti, yayıldı yahut soyu arı oldu.” (DLT III: 116; EDPT: 924). ‘Er yıldızlandı’ sözünün türevinde (iştikakında) bazı yollar vardır. Ul: “Duvar temeli” (DLT I: 48; EDPT: 124). Yul: “Pınar, su kaynağı” (DLT III: 4, 144; EDPT: 917). *PTürk*. “*ul 1 foundation 2 sole: OTürk. *ultañ 2* (OUygh.); Karakh. *ul 1, uldañ 2* (MK); Tur. *oltan, oltañ* (dial.) 2; Turkm. *oltañ 2*; MTürk. *ölteñ 2* (Abush., Pav. C.); Uzb. *ultan 2*; Uygh. *ultañ 2*, (dial.) *ül, ul 1*; Tat. *ültan 2*; Bashk. *ültan 2*; Kirgh. *ultañ 2*; Kaz. *ültan 2*; KBalk. *oltañ, oltan 2*; KKalp. *ultan 2*; Kum. *ultan 2*; Nogh. *ültan 2*; Khak. *ultuñ 2*; Oyr. *ultañ, ultan, iltam 2*; Tv. *ulduñ 2*; Yak. *Ulluñ*” (EDAL: 1492). *PTürk*. “*jul stream, brook, fountain: OTürk. *jul* (OUygh.); Karakh. *jul* (MK); Sal. *jul*; Khak. *çul*; Oyr. *jul*; Chuv. *şьol*.” (EDAL: 1543). Yula: “Kandil” (DLT III: 25). Yula: “Torch, lamp” (EDPT: 919). *PTürk*. “*jula light, torch: OTürk. *jula* (OUygh.); Karakh. *jula* (MK, KB, IM); KBalk. *žula* ‘дренажный фитиль’; Kum. *jula* ‘gun barrel; wick’; Khak. *çula* (R); Oyr. *jula* (R); Tv. *çula* ‘lamp.’” (EDAL: 995).

“*Togup takı kalmadı menġgü eren Ajun küni yulduzı tutçı togar*”

“Doğan adamlar da ebedi kalmadı. Dünyanın güneşi, yıldızı durmadan doğar. Zamanı anlatarak diyor ki: Doğan kimse ebedi olarak yaşamadı, dünyanın yıldızı, güneşi, daima doğar yıpranmaz.” (DLT III: 378).

Türklerde güneş veya ayın daha fazla hürmete lâyık tasavvur edilmesine göre, imparatorluğu sağ veya sol kısımlara ayırır ve bunlardan biri diğerine nazaran daha ulvi addedilirdi. Hükümdardan sonra sağ ve sol makamları gelir, bunlar imparatorluğun bu yönlerini idare ederler, hatta Göktürklerde rastladığımız gibi imparatorluk ikiye de ayrılır ki bu ikilik onlarda daha başlangıçta mevcuttu. Göçebeler bu baş tanrıyı güneş, ay ve umumiyetle gök kubbe ile aynı sayarlardı (Deer 1954: 174). İslâm öncesi Türk toplumlarında güneş, ay, güneş ve ay tutulması, yıldırım ve gökkuşağı ile ilgili inanışlar Gök Tanrı inanışı ile ilgilidir. Dolayısıyla bunlarda güneş tarafından temsil edilen ve en büyük ehemmiyeti haiz olan; gök tanrısı kültünü ihtiva eden gök dini vardı. Bütün din mütekâmil bir yıldız dini idi. Yıldız dini ile devlet ve aile nizamının bağlanması tipiktir (Eberhard 1943: 29). Şanyü adlı bir Hun hükümdarı kendisini ‘gök ve yer tarafından yaratılmış güneş ve ay tarafından Hakanlık mevkiine getirilmiş’ olarak gösteriyor. Uygur hükümdarlarının gök Tanrısından, Ay Tanrısından veya güneş ve ay Tanrısından *kut bulmuş* yani güneş ve ay Tanrısının inayetiyle Hakanlık payesine ermiş gibi unvanları taşıdıkları görülüyor (Gabain 1944: 691). Oğuz Destanında Bozokları temsil eden ve gökten inen mavi renkli ışığın içerisinden çıkan Oğuz’un ilk eşinden doğan *Gün, Ay ve Yıldız*’ın sağda oturmaları yüksek bir konumda olduklarının işaretidir. Yıldızların Türkçe adlarının anlamları dikkatlice incelendiğinde, Türklerin gökyüzünde, herkesin görev ve sorumlulukları tayin edilmiş şekilde yer yeryüzündekine benzer bir ‘düzen’ (Özdemir 2011: 703-712) tasavvur ettikleri kolaylıkla anlaşılıyor.

Türk tefekküründe gökyüzündeki olaylar nasıl kanuna göre cereyan ediyorsa insanın ömrü de gökyüzündeki hadiselerle uygun olarak geçmelidir. Gökteki her bir yıldız yeryüzünde bir kişiyi ifade etmekte olup, onun kaderi ile temsil ettiği kişinin kaderi arasında bir ilgi vardır. Yedi iklimin yedi yıldız ile münasebeti ise şu şekildedir: Birinci iklim Zühre, ikinci iklim Müşteri, üçüncü iklim Merih, dördüncü iklim Şems, beşinci iklim Zühre, altıncı iklim Utarid ve yedinci iklim Kamer iklimidir (Ağar 2006: 204; Kıyak 2010-b: 193). Eski kanaate göre, gökteki yedi yıldız ve on iki burcun yer yüzünde mevcut olan her şeyin ve insanlar arasında şahsî ve içtimai vuku bulmakta olan şuan ve hâdisatın, ahlâk ve emzicenin, felâket ve saadetin, bolluk, kıtlık, muharebe, musalâha ve sairinin sebep ve menşeleri olmakla kâinata, Allah'tan sonra, yegane amil ve fail bunlar sayılmakta idi (Yaltkaya 1942: 46). Diğer yandan Türklere sular ile soylar arasında bir ilgi vardır. Ağaçların saçakları ise Tanrıya uzanan bir yoldur. Pınarlar ve su kaynakları iyi ruhların barınağıdır. Bu bakımdan bir kişinin soyluluğunu ifade etme yönünde gökteki yıldızlarla, ağacın saçaklarıyla veya pınar ve su kaynaklarıyla ilişkilendirilmesi Türk tefekkürünün çok derin bir sonucudur.

Zaman

Çer: "Vakit" (DLT I: 323). Çer: "Time" *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 427).

Ogur, kelimesi fırsat, bereket, uğur gibi manalarının yanında vakit ve zaman anlamına da gelmektedir. Meselâ, 'Ne *ogurda* kelding: Ne vakit geldin.' (DLT I: 53; EDPT: 89) ve '*ogurluğ iş/* vaktinde ve yerinde yapılan iş' (DLT I: 146) gibi kullanımlarda belirtilmek istenen anlam zamandır." Zaman ismi yapmak istenirse sonuna '*ödh*' yahut '*ogur*' getirilir." (DLT II: 321). *PTürk*. "*ug-ur-, *ug-ra- 1 to meet, go to meet; to intend 2 occasion, reason, time: OTürk. *uğra- 1, uğur 2* (Orkh., OUygh.); Karakh. *uğra- 1, uğur 2* (MK); Tur. *uğra- 1, ür 2; Gag. ür 2, üra- 1; Az. uğur 2; Turkm. uğra- 1, uğur 2; MTürk. oğur 2* (R), *uğra- 1* (Bop. Бағ.); Uzb. *ür 2* (dial.); Krm. *oğur 2, oğra- 1; KBalk. oğur 2; Kum. oğur.*" (EDAL: 1488). DLT'de zaman kavramı ile ilgili konu Mehmet Canbulat tarafından çalışılmıştır (Canbulat 2009: 141: 156).

Gök Türk, Uygur ve Arap alfabelerinde *o* ve *u* ünlüsü aynı işaretlerle karşılandığı için *ogur* ve *ugur* sözleri sürekli birbirine karıştırılmıştır. *Uğur* sözünün kökü olan *ug ~ og*, tarihi ve çağdaş Türk dili alanlarında tanıklanabilir. Ancak, son zamanlarda bunun '*ugur*' olması yönünde ağırlık bulunmaktadır. Hatice Şirin User, konuyu ayrıntılı bir biçimde irdelediği '*Türkçede Yol Kavramı ve Yol Sözcükleri: Uğur, Çığır, Tıkır*' adlı makalesinde '*uğur*' sözcüğünün başlangıçtaki anlamının *yol* olduğunu ve sözlüklerdeki -çeşitli sözlüklerdeki anlamları- diğer anlamlarının *yol* sözcüğünden hareketle oluştuğunu belirtmiştir (User 2004: 2767). Diğer bir deyişle *yol* anlamındaki '*uğur*' kelimesi, semantik bağlamda, süreç içerisinde farklı -mevcut anlamlarına- anlamlara evrilmiştir. Hatice Şirin User, bu manada da *Türkçe Sözlük*'teki '*uğur*' kelimesinin II. ve III. anlamlarının I. madde başının içinde olması gerektiğini vurgular (User 2004: 2764). Müellif User, ilgi çekici bildirisinde *uğur, çığır, tıkır* kelimelerinin Eski Türkçe öncesinde bir ses nöbetleşmesi olan *t ~ ç ~ ø* denkliği ile oluştuğunu ileri sürmüştü ancak, ek yapısına ilişkin bir açıklamaya gitmemiştir (User 2004: 2773). Son olarak Bülent Hünerli, '*Gagavuz Türkçesindeki Çok Anımlı 'Uur (Uğur) Sözcüğü Üzerine*' adlı çalışmasında, umumiyetle '*ogur*' şeklinde okunan sözcüğün '*ugur > ~ uğur*' şeklinde olması gerektiğini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur (Hünerli 2013: 351-358).

Öd: "Zaman" (DLT I: 44; EDPT: 35; KBS-II: 647; Eren 1979: 1-2). *PTürk*. "*öd time: OTürk. *öd* (Orkh., OUygh.); Karakh. *öd(leg)* (MK), *ödleg* (KB); Tur. *öjle* 'midday'; Az. *öjlä* 'midday'; Turkm. *öjle* 'midday'; MTürk. *öj* (IM), *öjle* 'midday'; Krm. *üjle* 'midday'; Tat. *öjle* 'midday'; Nogh. *üjle* 'midday'; Oyr. *öj*; Chuv. *vara* 'later.' (EDAL: 1042). Ödhlek: "Zaman" (DLT I: 102; EDPT: 55). Eski Anadolu Türkçesi eserlerde '*zaman, vakit*' anlamında geçen

'*oh*' sözcüğü herhalde eski Türkçe döneminde aynı anlamda olan '*ödh*' sözcüğüne bağlı olmalıdır (Canpolat 1988: 177-183). *Ödhlek ertti*: "Zaman geçti" (DLT III: 425). *Ödhlek ertti*: "*Madā'l-zaman* 'time passed'" (EDPT: 202). *Ödhlek küzgerdi*: "Zaman güzelleşti, zaman güze doğru gitti." (DLT II: 196). *Ödhlek küzgerdi*: "The season tured in the direction of autumn", *Ö:d küzgerdi*: "Same translation, but '*al-waqt* 'time' for '*al-zaman*'" (EDPT: 759). *Ödhlek anı karıttı*: "Zaman onu kocattı." (DLT II: 304). *Ödhlek anı karıttı*: "Time made him an old man." (EDPT: 649).

Öyle: "Öğle vakti. Oğuzca. Kıpçaklar *ɔ* harfini *ɔ* ye çevirerek '*özle*' derler." (DLT I: 113; EDPT: 55; TDES-II: 313; KBS-II: 652; Eren 1979: 1-2). *Kün ortu*: "Öğle vakti. Çiğilce." (DLT I: 124; EDPT: 203-204; Öztekten 2007: 347-358).

Türk: "Vakit anlamına gelen bir kelimedir. *Türk kuyuş ödi*: Gün ortası" (DLT I: 353). *Türk kuyuş ö:di*: "The time when the sun is at the zenith." (EDPT: 542).

Tıdhın: "Vakit bildiren bir kelimedir. *'Bu tıdhın keldi*: Bu vakit geldi." (DLT III: 171). *Tı:dhın keldi*: "He came at about this time." (EDPT: 457).

Kibe: "Az zaman, kısa zaman. Oğuzca." (DLT III: 217). Kibe: "*Al-nadra mina'l-ayyām* 'a short period of time, a few days'; hence one says kibe: boldı: *madat burha mina'l-zaman* 'a (short) period of time passed.'" (EDPT: 687). *Bu iska büte boldı*: "Bu işte zaman geçti. Bu kelime Oğuzların '*kibe*' kelimesi gibi kısa bir zaman anlatır." (DLT III: 217).

Emdi: "Şimdi. Oğuzlar '*imdi*' derler." (DLT I: 125). Amtı: "Now" (EDPT: 156). Clauson'un belirttiği '*amtı*' biçimi esas alındığında söz konusu kelime *m > n* ve *t > d* ünsüz değişimleri yanı sıra *a > e > i* şeklinde önce ünlü incilmesi, daha sonra da ünlü daralması yaşandığı görülür.

Uş: "Şimdi, şu an" (DLT I: 36). Oş: (EDPT: 254) ~ oş: (EDPT: 255) > oşbu: (EDPT: 257). Eski Türkçede *amtı* '*imdi*' kelimesi daha sonraki devrelerde kalın sıradan *amtı > emti* ~ *emdi* > *imdi* şeklinde ince sıraya geçmiş Türkiye Türkçesinde *uş* kelimesi ile de birleşerek *uş+imdi* > *şimdi* şeklini almıştır (Sertkaya 2011: 121). Bu '*uş*' sözcüğü ve türevleri hakkında müstakil incelemeler yapılmıştır (Stachowski 2007: 171-176; Stachowski 2009: 93-98; Dönmez 2012: 65-74).

Köç: "Saat, an. *Bir köç küdhgıl*: Az bir zaman, bir saat dur/ Wait for an hour." (DLT I: 321). Köç, okunuşu şüphelidir (EDPT: 693).

Baya: "Az önce, biraz önce" (DLT I: 37; EDPT: 384). *PTürk*. "**bAja recently: OTürk. *baja*, *baja-qı* (OUygh.); Karakh. *baja* (MK); Tur. *baja*, *bajak*; Az. *bajaG*; Turkm. *bajaq*, *baja-qı*; Khal. *bajaq* < Az.; MTürk. *baja* (Pav. C.); Uzb. *baja*; Uygh. *baja*; Krm. *baja-ı*, *baja-qı*; Tat. *baja*; Bashk. *baja*; Kirgh. *baja*; Kaz. *baja-ı*; KKalp. *baja-ı*; Kum. *baja-ı*; Nogh. *baja-ı*; SUygh. *paja*; Khak. *paja*; Shr. *paja*; Oyr. *baja*; Tv. *bije*; Chuv. *pažır*." (EDAL: 333).

Temin: "Önce, az önce" (DLT I: 409; EDPT: 507). *PTürk*. "**dēmin 1 enough 2 immediately: OTürk. *temin* 2 (OUygh.); Karakh. *temin* (MK) 2; Tur. *demin* 2; Gag. *demin* 2; Khal. *tiemi* 1; Krm. *demin* (K) 2; Tv. *dem* 2, *demin* 2; Tof. *dēmin* 2; Chuv. *taman*." (EDAL: 1364).

Aşnu: "Önce, evvel. *Men andan aşnu keldim*: Ben ondan önce geldim." (DLT I: 130). "I came before him" (EDPT: 263).

Basa: "Sonra" (DLT III: 224; EDPT: 371). Song: "Sonra' anlamınadır." (DLT III: 357; soñ: EDPT: 832). Türkçede -*soñ* < *soñ* hakkında bkz. (Salan 2014: 97-117).

Uza: "Geçmiş zaman" (DLT I: 88; oza: EDPT: 280).

Kaçan: “Ne vakit. *Kaçan kelding*: Ne vakit geldin. Bu kelime bazı kere ‘vakit’ ve ‘zaman’ anlamına da gelir. ‘*Kaçan barsa sen*’ denir ki ‘*gitmiş olsaydın. Gitseydin*’ demektir. Bazı kere, bu kelime, vakitleme edatı olarak kullanılır, fakat aslı olan ilk mânâdır.” (DLT I: 403). “Oğuzlar ‘*seniñ barasıñ kaçan*’ derler.” (DLT II: 69). *Sen kaçan barsa sen*: “Sen ne zaman gidersen. Bu ancak fiillere gelir.” (DLT III: 207). Kaçan: (EDPT: 592). Bu ‘*kaçan*’ sözcüğü Anadolu ağızlarında hâlen bilinmektedir (Yavuzarslan 1993: 309-320).

Yarın: “Yarın” (DLT II: 250; KBS-II: 1076). Clauson’a göre ‘*yarın*’ sözcüğü, *yarı*-eyleminden *-n* ekiyle türetilmiş bir addır (EDPT: 970). *PTürk*. “*jar-ın 1 morning 2 tomorrow 3 next year: (OTürk. *jarın* 1 (Orkh.); Karakh. *jarın* 2 (MK); Tur. *jarın* 2; Gag. *järin* 1, 2; MTürk. *jarın* 1, 2 (Ettuhf.); Uzb. *jarın* 3 (dial.); Bashk. *jarı* 3 (dial.); KKalp. *žarın* 3; SUygh. *jarın* 3; Chuv. *iran* 2; Yak. *sarsın* 1; Dolg. *harsın*.” (EDAL: 1028).

Erte: “Erte” (DLT I: 127; EDPT: 202-203; KBS-I: 340; Uysal 2012: 223-23). *PMong*. “*er-te early: MMong. *erte* (HY 76), *erde* (SH), *ärtä* (IM), *irtä* (MA); WMong. *erte(n)* (L 331); Kh. *ert(en)*; Bur. *erte*; Kalm. *ertë*; Ord. *erte*; Mog. *irte*; Dag. *erte*, *erde* (Год. Даг. 140) ‘early; morning’, *erete* (MD 145) long ago, anciently; early; morning’; Dong. *ečie*; Bao. *ete*; S.-Yugh. *rde*; Mongr. *šde* (SM 372)”. *Mong. Türk*. “*erte?); Lee 1958, 108 also draws MKor. *əri* ‘time, season’, *ərīn* ‘quickly’, which we were unable to identify. Borrowing in Mong. from Turk. (ШепѠак 1997, 116) is hardly plausible: the *-tV suffix in this case must be Common Altaic. The etymology is still quite valid, despite all attempts of Doerfer (TMN 4, 257-259). Cf. also Turk. **er-k-* ‘early; ancient’ = Mong. *argi-* ‘to be old, ancient, mature.’ *PTürk*. “*ēr 1 early 2 early in the morning 3 tomorrow 4 (morning sun) > sunny mountain slope: OTürk. [*ir* ~ *er* 4, *er-kenin*,] *erte* 2 (OUygh.); Karakh. *erte* 2 (MK); Tur. *er*, *erte* 2; Gag. *ierte* ‘next day’; Az. *ertä* 2; Turkm. *ir* 1, *erte* 2; MTürk. *er* 1 (Bud.), *erte* 2 (Abush., Pav. C.); Uzb. *erta* 2; Uygh. *ä(r)tä* ‘morning’; Krm. *erte* 2; Tat. *irtä* 2; Bashk. *irtä* 2; Kirgh. *erte* 2; Kaz. *erte* 2; KBalk. *erte* 2; KKalp. *erte* 2; Kum. *ertä* 2; Nogh. *erte* 2; SUygh. *erte* 2; Khak. *irte* ‘morning’; Oyr. *erte* 2; Tv. *erte* 2; Chuv. *ir* 3; Yak. *erde* 1; Dolg. *erčın*.” (EDAL: 516-517).

İngir: “Aydınlıkla karanlığın birbirine karışması. Oğuzlar buna ‘*imir*’ derler.” (DLT I: 94;

EDPT: 162). ~ *PTürk*. “*ijir dusk: OTürk. *ijir* (~*ijir*) (OUygh.); Karakh. *ijir* (MK), *imir* (MK Oghuz); Tur. *inirik*, *ijirik* (dial.), *ümez* ‘fog’; Turkm. *ümür*, *ijirik*; Khal. *ängür*, *ängür*; Uzb. *ümür*, *imir*; Krm. *ijir*, *ijir*; Tat. *ingür*; Bashk. *ijir*; Kirgh. *ijir*, *ijirt*, *ijirt*; Kaz. *ijir*, *ijirt*, *imirt*; KBalk. *ijir*; KKalp. *ijir*, *ijirt*; SUygh. *ijer*, *ijir*; Khak. *ir*; Shr. *ir*, *inar*; Oyr. *ijir*, *ir*, *ijir*; Tv. *imir*; Chuv. *enərək*; *ener* ‘yesterday’; Yak. *im* ‘morning and evening dawn’; Dolg. *im* ‘morning and evening dawn.’ (EDAL: 587).

Tanğ: “Tan, sabah vakti” (DLT III: 355). Tañ (d-): “Dawn” (EDPT: 510). Tanğ attı: “Tan yeri ağardı” (DLT I: 170; III: 356). Tanğ attı: “Dawn broke” (EDPT: 510). *PTürk*. *čAñ 1 morning dawn 2 mist: Karakh. *čañ* (~ *čäj*) (ΛOK) 1; Tur. *čen* 2 (dial.) (?); Az. *čän*, dial. *čañ* 2; Uygh. *čañ* 2 (dial.); Bashk. *šanđaq* ‘glow in the sky (from celestial phenomena or from fire)’, dial. *sañyärt* ‘марево’; Khak. *sañmarax* ‘марево’; Chuv. *šan-/šavъn-talъk*

'weather, climate' (Федотов 2 84-85; the second part = Tat. *tāwlek* 'day, 24 hours.' (EDAL: 1324). *PTurk.* “*at- to dawn: Karakh. *at-* (MK, Tefs.); Tur. *at-*; Gag. *at-*; Turkm. *at-*; MTurk. *at-* (Abush.); Uygh. *at-*; Tat. *at-*; Bashk. *at-*; Kirgh. *at-*; Kaz. *at-*; KBalk. *at-*; KKalp. *at-*; Kum. *at-*; Nogh. *at-*; Khak. *at-*; Shr. *at-*; Oyr. *at-*; Tv. *a't-*; Tof. *a't-*; Yak. *it-*.” (EDAL: 1158). *Tağlar-*: hakkında müstakil bir çalışma için *bkz.* (Majtczak 2004: 103-110).

Kün: “Gün. Güne bu yolda ad verilmesinin sebebi, aydınlığın güneşten gelmiş olmasındandır.” (DLT I: 340). Kündüz: “Gündüz” (DLT I: 458; EDPT: 729; TDES-I: 167; KBS-I: 396; Öztekten 2007: 347-358).

Tüş: “Kuşluk vakti” (DLT III: 125; EDPT: 559). *Tüş Ödi*: “Konulacak zaman” (DLT I: 330; EDPT: 559). *Tüşlük ödi*: “Dinlenmek için yolcuların gece yarısından sonraki konak vakitleri.” (DLT I: 477). *Tüşlük*, *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 564). *PTurk.* “*dül noon: Karakh. *tüş* (MK, KB); Tur. *düş* (dial.); Turkm. *düş* (dial.); MTurk. *tüş* (Abush., Sangl.); Uzb. *tuş*; Uygh. *çüş*; Krm. *tüş*; Tat. *töş*; Bashk. *töş*; Kirgh. *tüş*; Kaz. *tüs*; KBalk. *tüş*; KKalp. *tüs*; Kum. *tüş*; Nogh. *tüs*; Oyr. *tüş*; Tv. *düş*; Tof. *düş*.” (EDAL: 1384).

Kuşluk: “Kuşluk vakti. Oğuzca.” (DLT I: 474; EDPT: 672; TDES-I: 270; KBS-II: 581; Eren 1979: 2-3). Kâşgarlı'nın Oğuzca kaydıyla verdiği '*kuşluk*' sözünün '*kuş*/ bird'tan geldiği yönünde yaygın bir kanaat mevcuttur (EDPT: 672). *Koş*/ *kuş*: “*Mahall-i zirâ'at*/ an arable field” (EDPT: 670). Bu sözün, '*yaylak*, *kışlak*, *tüşlük*' sözcükleri ile ilişkisi açıktır. Anadolu ağızlarında öğle sığağından korunmak için tarlalarda yapılan basit barınaklar ile köyler arasındaki yollar üzerinde yapılan dinlenme yerlerine '*köşlü* (-k/-g)' denildiği bilinmektedir ki, bunun '*kuşluk*' demek olduğuna şüphe yoktur. Dede Korkut Hikâyelerinde '*günlük*/ güneşlik ~ çadır' olarak yer almıştır ki '*kuşluk*' sözünün aslının Oğuzca olmadığını gösteriyor. Orta Asya karasal iklim şartlarında kış soğukları dondurucu, yaz sıcakları kavurucudur. '*Kuşluk*', kanaatimizce Türkçenin Kuzey

şubelerinde 'Kuyaş' denilen güneşin yaz günlerindeki harareti karşısında arazide barınma ve korunma ihtiyacı ile ilgilidir. *Koş*, yedek çadır (alaçuk), *köşilik*, gölgelik demektir. *PTürk*. *Kol hut, hovel, camp(ing): Karakh. *qoš* 'family' (Tfs.); Turkm. *Goş*; MTürk. *qoš* 'camp, camping' (Pav. C.), 'house, dwelling' (Sngl.); Tat. *quš*; Bashk. *qiwış*; Kaz. *qos*; KKalp. *qos*; Nogh. *qos*; Balk. *qoš*; Kum. *qoš*; Tv. *qoš* 'caravan'; Chuv. *xūžə*, *xūžə*, *xūžə*; Yak. *xos* 'room.' *Türk*. > *WMong*. 'qos, Kalm. *xoš* (KW 189), *WMong*. *qosi-liy* (Clark 1980, 42). The root is confused with *Kol 'pair', but should be probably distinguished. Tat. and Bashk. obviously reflect a contamination with *Kogul 'empty space, hollow'. A loanword from Tokh. *koškīye* 'hut' (which itself is < Iranian, see Adams) had been suggested - which, however, cannot explain the absence of -k- in the Turkic form.' (EDAL: 736). Günümüzde yayla ve tarlalarda bu maksadı karşılayan ve Farsça 'çardak/ çartak' denilen basit barınaklar mevcuttur. *Alaçı*: "Alaçuk/ tent, hut" (DLT I: 136; ala:çu EDPT: 129; KBS-I: 62; TDES-I: 7). Türklerin kadim yazlık evleri olan 'alaçuk' (Johansen 2013: 195-207) yerini 'kuşluk' denen bu basit yapılara bırakmış, kuşlukta istirahat vakti günün bir zamanını ifade eder olmuştur. Bu dil malzemeleri bağlamında, Oğuz Türkçesindeki 'kuşluk' sözünün aslını 'kuş' adında değil, *koş-luk*, *köşilik* ve *kuyaş-luk/-luk* sözlerinde aramak gerekiyor. Dilde zaman kavramının temelinde genel olarak mekân bilgisinin var olduğu söylenebilir. Bu veriler Türk toplumlarının Yaz aylarındaki iktisadî faaliyetleri ve arazide barınma ihtiyacı ile ilgili olduğu açık olduğu gibi *koş-luk* ve *köşilik* sözlerinin de *kuyaş* ile ilgili olduğu açıktır. Türklerin iktisadî faaliyetlerinin büyük bir kısmını tarım ve hayvancılık oluşturduğuna göre, mekân ifade eden 'kuşluk' sözünün günün bir bölümünü anlatmak için kullanılan bir zaman belirleyicisi haline gelmesi doğaldır. Yine Türkçede 'zaman, vakit' anlamına gelen 'öd >> öğle' sözcüğünün günün orta vaktini ifade edecek şekilde özelleşmesi ve 'ekim, ocak, harman' sözlerinin zaman belirleyicisi olarak kullanılması da herhalde bu durumu tasdik eder.

İkinci: “İkinci, ikinci namazı vakti” (DLT I: 140; EDPT:-; KBS-I: 428).

Kün kıyıldı: “Güneş baş üzerinden -zeval noktasından-indi. *Ödh kıyıldı*: Zaman geçti” (DLT III: 190; EDPT: 677).

Axşam: “Akşam, gün inme zamanı.” (DLT I: 107). Axşam: “Evening. Büyük bir ihtimalle Sgd. *ʔs’m’dan kopyalanmıştır. Sgd. ‘wsp *ʔgece*’, Far. Şeb.” (EDPT: 96; TDES-I: 6). Gülensoy ‘*akşam*’ sözünün Türkçe *āk+şam* olduğu kanaatindedir (KBS-I: 60).

Yatgaşuk ugr: “Yatsı, yatma zamanı” (DLT III: 55). *Yatgaşuk*, “bed-time” *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 889).

Kêç: “Geç” (DLT III: 121; EDPT: 692; EDAL: 655).

Tün: “Gece” (DLT I: 339; EDPT: 513; TDES-II: 420; KBS-II: 946; Üşenmez 2008: 399-404). *PTurk.* “*tün 1 night 2 yesterday: OTurk. *tün* 1 (Orkh., O Uygh.); Karakh. *tün* 1 (MK, KB), *dün*, *tün* ‘night, dark’ (IM); Tur. *tün* 1, *dün* 2; Gag. *dün* 2; Az. *dünân* 1; Turkm. *tün* 1, *dün* 2; MTurk. *tün* 1 (Abush.), ‘dark’ (Sangl.); Uzb. *tun* 1; Uygh. *tün* 1; Krm. *tün* 1; Tat. *tön* 1; Bashk. *tön* 1; Kirgh. *tün* 1; Kaz. *tun* 1; KBalk. *tün* 1; KKalp. *tün* 1; Kum. *tun*, *tün* 1; Nogh. *tün* 1; SUygh. *tune*, *tün* 1; Khak. *tün* 1, ‘dark’; Shr. *tün* 1; Oyr. *tün* 1; Tv. *dün* 1; Tof. *dün* 1; Yak. *tün* 1; Dolg. *tün*.” (EDAL: 1443). Kêçe: “Gice, gece” (DLT III: 219). Clauson, Eski Türkçedeki *kečä* şeklini *keč* “geç olmak” fiilinden getirmektedir. Kêç: (gé:c-) > kêçe: (géce:) (EDPT: 694). *PTurk.* “*gêç (-e) 1 long time 2 late 3 be late 4 night 5 evening 6 yesterday: OTurk. *keč* 1, 2, *keč*- 3, *keče* 4, 5 (OUygh.); Karakh. *keč* 1, 2 (KB, MK), *keč*-3 (MK), *kečä* 4, 5 (KB, MK); Tur. *geç* 2, *geže* 4; Gag. *gežä* 4; Az. *gežä* 4; Turkm. *gic* 2, *gize* 4; Sal. *gäž i* 4; Khal. *kīečä* 4; MTurk. *geče* 4 (Pav.C.); Uzb. *keča* 4, 6; Uygh. *käčä* 5; Krm. *geže* 4; Tat. *kič* 5, *kiče* 5, 6; Bashk. *kis* 5, *kisä* 5, 6; Kirgh. *keč* 2, *kečē* 4, 5; Kaz. *keš* 2, 5, *kešä* 5, 6; KBalk. *keč* 5, *keče*; KKalp. *keš* 2, 5; Kum. *geče* 4; Nogh. *keš* 2, 5; SUygh. *kiče* 4 (Mal.); Khak. *kižē* 6; Shr. *kečik* 5 (Bep.); Oyr. *keč* 2, 5, *keče* 6; Tv. *kežē* 5; Tof. *keže* 5; Chuv. *kaš* 5; Yak. *kiehe* 5; Dolg. *kiehe*.” (EDAL: 655). *Tün karardı*: “Gece karardı” (DLT II: 77). *Tün karardı*: “The night was dark” (EDPT: 663). Karanġgu: “Karanı, karanlık” (DLT III: 388; EDPT: 662). Maraz: “Karanlık gece” (DLT I: 411). Türkçede ‘*karanlık*’ sözcüğünün etimolojisi, yapısı ve anlam alanı ile ilgili müstakil çalışmalar yapılmıştır (Karadoğan 2007: 117-123).

Ay: “30 günden ibaret olan ay. Senenin on iki parçasından her birine ‘ay’ denilmesinin sebebi, bu müddetin ayın geçmesiyle bittiği içindir.” (DLT I: 82; EDPT: 265; KBS-I: 91). “Ayların adlarına gelince: şehirlerde Arapça ad kullanırlar. Göçebe olan ve Müslüman bulunmayan Türkler, yılı dört ayrıma bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bulunla bilinir: Yenigün’den (Nevnuz) sonra İlkbahara ‘*oġlak ay*’, sonra ‘*uluġ oġlak ay*’ derler; çünkü bu ikinci parçada oġlak büyür. Bundan sonra ‘*uluġ ay*’ denir; çünkü bu parça yaz ortasıdır; yer yüzünde nimet bolarır, hayvanlar büyür, süt çoġalır; başkası da böyledir. Az kullanıldığı için öbür adı söylemiyorum, sen anla.” (DLT I: 348). “*Ay kün keçti*: Ay, gün geçti” (DLT II: 5; EDPT: 693).

“*Ödhlek arıg kewredi Yunçıġ yawuz tawradı*”

Erdem yeme sawradı Ajun Begi çertilür

"Zaman çok gevşedi. Arık, kötü davrandı. Fazilet yine savıldı. Dünya beyi yok olur."

'Zaman zayıfladı, arık, düşkün kuvvetlendi. Zamane insanları dünyanın beyi Afrasyab öldükten sonra fazileti bıraktılar.' (DLT III: 41).

Ödhlek kamuğ küfredi Erden anğ sewredi

Yunçığ yawuz tuwradı Erden beyi çertilür

"Zaman bütün bütüne gevşedi, fazilet dibedek seyredi, düşkün ve kötü davrandı,

fazilet eri yok edilir." 'Zaman zayıfladı, ululuklar azaldı, zayıf ve düşkün olan kimseler kuvvetlendi. İyilikler beyi öldüğü için böyle oldu.' (DLT I: 103).

Alp Er Tunğa öldi mü Isız ajun kaldı mı

Ödhlek oçin aldı mu Emdi yürek yurtılır

"Alp Er Tunga öldü mü, Kötü dünya kaldı mı? Felek öcünü aldı mı? Şimdi yürek yırtılır." 'Hakan Afrasyab öldü mü? Kahpe dünya ondan kurtuldu mu? Zaman öcünü aldı mı? Şimdi onun mülkü üzerine -zamaneye kızarak- yürek parçalanır.' (DLT I: 41).

Öd keçer kişi tuymas Yalnğuk oğlu menğgü kalmas

"Zaman geçer, insan duymaz, Ademoğlu benigi kalmaz." (DLT I: 44).

Ödhlek yarağ közetti Ogrı tuzak uzattı

Beglerbegin azıttı Kaçsa kalı kurtulur

"Zaman fırsat gözetti, gizli tuzağını kurdu; beylerbeyini azıttı, kaçsa nice kurtulur."

'Zaman fırsat gözetti, yer altında gizlenmiş olan tuzağı kurdu, Beylerbeyini şaşırttı; o, kaçmakta bundan nasıl kurtulur? Burada Beylerbeyi sözünden dileği Afrasyab'tır.'

(DLT II: 234).

Ödhlek küni tawratur Yalnğuk küçin kewretür

Erdin ajun sewritür Kaçsa takı artılır

"Zaman günü davrandırır, insan kuvvetini gevşetir; dünyayı erden seyrekleştirir;

kaçsa dahi erişir." 'Zamanın günleri, insanın kuvvetini gevşetmek için acele eder;

dünyayı adamdan boşaltır; -bununla Afrasyab'ı ve Afrasyab'ın adamlarını murat

ediyor ve ölümden kaçan kimseye ölüm erişir.' (DLT II: 335).

Kara tünüg keçürsedim Ağır unı uçursadım

Yetikenig kaçursadım Sakış içre künum togd

"Karanlık gecenin geçmesini diledim, ağır uykuyu uçurmak istedim; yedikardeş yıldızını kaçır kere saydım; sayarken güneşim doğdu." 'Karanlık gecenin geçmesini, ağır uykunun uçmasını istedim; Yedikardeşler yıldızının dönüşünü defalarca saydım. Ben sayarken

günümün güneşi doğdu.’ (DLT III: 247). Derin bir tefekkür ürünü olan bu dörtlükte mana içinde mana saklıdır. Dörtlük Türk-İslâm tasavvufunun İslâm öncesi kaynaklarına işaret ediyor. Divanü Lûgati’t-Türk ile şu anda bulunamayan Kitabü Cevahirü’n Nahv Fi Lûgati-Türk gibi iki muazzam eseri vücuda getirebilen Kâşgarlı Mahmud’un şiirlerinin de bulunması ve bunlardan bazılarının Divanü Lûgati’t-Türk içinde yer almış olması mümkündür. Bu bakımdan bu dörtlüğün Kâşgarlı’nın kendisine ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Yıl

Yıl: “Yıl, sene. Buradan alınarak ‘bir yıl geçti’ denir.” (DLT III: 5; EDPT: 917; KBS-II: 1137). *PTürk*. “*jil year: OTürk. *jil* (Orkh., OUygh.); Karakh. *jil* (MK); Tur. *jil*; Gag. *jil*; Az. *il*; Turkm. *jil*; Sal. *jet*; MTürk. *jil* (MA), il (Pav. C.); Uzb. *jil*; Uygh. *jil*; Krm. *jil*; Tat. *jil*; Bashk. *jil*; Kirgh. *žil*; Kaz. *žil*; KBalk. *žil*; KKalp. *žil*; Kum. *jil*; Nogh. *jil*; SUygh. *jil*; Khak. *čil*; Shr. *čil*; Oyr. *džil*; Tv. *čil*; Tof. *čil*; Yak. *sil*; Dolg. *hıl*.” (EDAL: 475).

Yıl sözcüğü Türk dilinin en eski özcüklerinden birisidir. Türk dillerindeki en eski *y-* öntüremesinin İlk Türkçe (Pre-Turkic) döneminde, yani Ana Çuvaşça ya da Ana Bulgarca dönemi ile Ana Türkçe dönemlerinden de önceki dönemde meydana gelmiş olduğu anlaşılıyor. Türeme *y-* sesi daha çok düz dar *ı* ve *i* ünlüleri önünde görülmektedir. ‘Yıl’ sözcüğü Eski Türkçede ‘göndermek, akıtmak’ anlamlarına gelen ‘*t-*’ (EDPT: 1) fiilinden çıkmış olmalıdır. Bu durumda ‘*yıl*’ sözcüğünün en eski kökü kanaatimizce ‘*il*’ veya ‘*yt-*’ değil, bir tek ‘*t-*’ fiildir. ‘Yıl’ sözcüğünün Türk dilinin bazı lehçelerinde *y > c* ünsüz değişmesine uğradığı, Azeri Türkçesinde ise ‘*y*’ ünsüz hâlinin korunduğu görülüyor. ‘Yılan > ilan’ ve ‘ilgar’ sözcükleri de ‘*yıl*’ sözcüğünün akrabaları olmalıdır. Burada Eski Türkçede *t- ~ yt-* denkliğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu noktada *t- > ıgaç > yıgaç > ağaç* arasında olduğu gibi *yış > yaş* (ağaç, orman, yeşillik) > *yıl* arasındaki ilgi açıktır. Buna göre ‘*yıl*’ sözcüğünün gelişimi *t- > il > yt-il > yıl* şeklindedir. DLT’de yer alan eski Türk şiirinin sözleri (DLT III: 288) ile ‘*bıldır*’ sözüne verilen anlam da bunu tasdik eder durumdadır. Türkler zamanın geçişini, yılanın akıp gitmesine, yolcunun geçip gitmesine benzetmişlerdir.

Bıldır: “Bıldır, geçen yıl” (DLT I: 456; KBS-I: 140). Clauson *bıldır* şeklini birincil kabul etmiş ve söz konusu sözcüğün ‘*bir yıldır*’ kelime grubundan getirmesini kesin bir dille reddetmiştir (EDPT: 334). *PTürk*. “*bıldur (/ *buldır) past time, last year: Karakh. *bıldır* (MK); Gag. *bıldır*; Az. *bildir*; Turkm. *bildir*; MTürk. *biltir* (AH), *bilir* (Pav. C.); Uzb. *bultir*; Uygh. *bultu(r)*; Krm. *biltir*; Tat. *biltir*; Bashk. *biltir*; Kirgh. *biltir*; Kaz. *biltir*; KBalk. *biltir*; KKalp. *biltir*; Kum. *biltir*; SUygh. *pitir*; Khak. *pitir*; Yak. *bilir*; Dolg. *bilir*.” (EDAL: 1109).

İzi: “Öbür yıl, gelecek seneden sonraki yıl. Arkın izi: Gelecek sene, öbür yıl.” (DLT I: 89, 108; EDPT: 216).

Öd Yılı: “Çiğil dilinde ‘*öd*’ sığır demektir. Türklerin tanınmış olan on iki yıllarından birisine de ‘*öd yılı*’ denir.” (DLT I: 45, 346). Pars Yılı: (DLT I: 346, 344). Tawışgan yılı: (DLT I: 346, 513). Nek Yılı: “Timsah yılı. DLT’nin yazıldığı 469 senesi ‘Nek Yılı’dır’.” (DLT I: 346; III: 156). Yılan Yılı: (DLT I: 346; III: 30). Yund Yılı: (DLT I: 346; III: 7). Koy Yılı: (DLT I: 346; III: 142). Biçin Yılı: “Maymun Yılı” (DLT I: 346, 409). Takagu Yılı: (DLT I: 346, 447). İtlıg Yılı: (DLT I: 346). Sıçgan Yılı: (DLT I: 346, 438). Tonğuz Yılı: (DLT I: 346; III: 363). “*Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet var sanarak onunla fal tutarlar, uğur sayarlar, sözgelimi: Ud yılı girdiğinde savaş çoğalmış; çünkü öküzler birbirleriyle vuruşurlar, tos yaparlar. Takagu yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çakırmış; çünkü tavuğun yemi danedir, daneyi bulabilmek için çöpleri, kırıntıları birbirine karıştırır. Timsah yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olur; çünkü timsah suda yaşar. Domuz yılı girince kar ve soğuk çok olur, kargaşalık çakırmış. Böylece Türkler, her yıl bir şey olacağına inanırlar. Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur; çünkü hafta denilen şey İslâmlıktan sonra bilinmiştir.*” (DLT I: 347). Kâşgarlı’nın verdiği bu bilgiler, daha sonraları ‘*melheme*’ denen halk meteorolojisinin ilk örneği olmalıdır.

12 Hayvanlı Türk Takviminde bir yıllık süre günümüz güneş takvimi esasına çok yakın olarak 365 gün, 5 saat, 50 dakika ve 47 saniyedir. Türk Dünyasında Kronolojik

Sistemler ve 12 Hayvanlı Türk Takvimi hakkında müstakil ve mufassal çalışmalar yapılmıştır (Turan 2004; Günay 2006: 239-272; Baykara 2007: 7-10; Biray 2009: 671-682; Durmuş 2009: 129-141). Bu takvim kültürel temaslar sonucu çevre kültürlerine de geçmiştir (Kara 2006: 331-341; Tavkul 2007: 25-45; Karunovskaya 2010: 796-802).

İlkbahar ve Yaz

Türkçede mevsim adlarının, tabiat şartları karşısında, insanlar ile hayvanat ve nebatatın gösterdiği tepki ve faaliyetlerle ilgili olduğu anlaşılıyor. Buna göre, *y+az- > yaz/* ilkbahar; nebatatın ve hayvanatın dirilişi, araziye yazılması (araziye serilmesi, arazide yerini alması), ordunun arazide belirmesi anlamında olup ‘*az-*’ (DLT I: 173; EDPT: 279) fiilinden çıkmış olmalıdır. Nitekim Türk kültüründe ‘*bahar*’, ‘*cünûn eyyâmı*’ olarak görülür (Göre 2007: 282-295). *Yay* ise ordunun arazideki faaliyetlerini ifade eder. Bu Arapça ‘*mevsim-i seyf*’ demektir. Doerfer, ‘*yaz*’ adının Macarcadaki ‘*nyár*’ denklğine temas ettikten sonra, ‘*yaz-*’ fiili ve ‘*yaz*’ adı arasındaki ilgi (Doerfer 1975: 27, 31) ile ‘*yay*’ mevsim adı ile ‘*yay-*’ fiili arasındaki ilgiye temas eder (Doerfer 1975: 31).

Ödh yayıktı: “Zaman baharlaştı, bahar oldu.” (DLT III: 191). *Ödh yayıktı*: “*Şâra’l-zamân rabî*” ‘the season of spring arrived.’ (EDPT: 981). *Yıl yazıktı*: “Zaman ilk yaz oldu, yazlaştı.” (DLT III: 76). *Yıl yazıktı*: “*Şâra’l zamâr rabî*” ‘the year (i.a. seasın) turned to spring.’ (EDPT: 986).

Ertan Besli; E. Tenişev, A. Dybo, O. Mudrak ve diğerleri tarafından hazırlanıp 1997 yılında Moskova’da yayımlanan, *Sravnitel’no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov-Leksika* adlı eserdeki verileri esas aldığı, “Eski ve Orta Türkçe İklim ve Mevsim İsimlerinin Lügatçesi” adlı çalışmasında iklim ve mevsim adlarını değerlendirmiştir (Besli 2013: 1-21). Bununla beraber DLT ile Eski ve Orta Türkçe kaynaklarda ‘*yay*’ ve ‘*yaz*’ sözcüklerini birbirinden ayırabilmek kolay değildir (Yavuzarslan 2009: 113-133).

Yay: "İlkbahar" (DLT III: 160; EDPT: 980; KBS-II: 1093). Yaz: "Yaz" (DLT III: 159; EDPT: 982; TDES-II: 446-447; KBS-II: 1099-1100). *PTürk*. "*jāj 1 summer 2 summer pasture 3 spring: OTürk. *jaj* (Orkh., OUygh.) 1, 3; Karakh. *jaj* (MK) 1, 3; Tur. *jaj-la* 2; Az. *jaj* 1, *jajla* 2; Turkm. *jāj-la* 2; Sal. *jij* 1; MTürk. *jaj* 1 (AH, Ettuhf.); Bashk. *jej* 1; Kirgh. *žaj* 1; KBalk. *žaj, žaj, zaj* 1; Kum. *jaj* 1; Nogh. *jaj* 3 (dial.); SUygh. *jaj* 1; Khak. *čaj* 1; Shr. *čaj* 1; Oyr. *jaj, d'aj* 1; Tv. *čaj* 1; Chuv. *śu, śv* 1; Yak. *saj* 1; Dolg. *hajjn'* (EDAL: 963). *PTürk*. "*jâf 1 spring 2 summer (1 весна 2 лето): OTürk. *jaz* 2 (Orkh., OUygh.); Karakh. *jaz* 2 (MK); Tur. *jaz* 2; Gag. *jāz* 2; Az. *jaz* 1; Turkm. *jāz* 1; Sal. *jaz* 1; Khal. *jāz* 2; MTürk. *jaz* (AH 1, Ettuhf. 2); Uzb. *jz* 2; Uygh. *jaz* 2; Krm. *jaz* 1; Tat. *jaz* 1; Bashk. *jaδ* 1; Kirgh. *žaz* 1; Kaz. *žaz* 2; KBalk. *zaz* 2; KKalp. *žaz* 2; Kum. *jaz* 1; Nogh. *jaz* 2; SUygh. *jaz* 1; Khak. *čas* 1; Oyr. *jas, d'as* 1; Tv. *čas* 1; Chuv. *śor* 1; Yak. *sās* 1; Dolg. *hās*." (EDAL: 989).

"*Kışka etin kelse kalı kutluğ yay Tün kün keçe alkınır ödhlek bile ay*
 "Kutlu yaz geldiğinde kış için hazırlan; gece gündüz geçerek ay ile zaman tükenir."
 'Mübarek yaz geldiğinde kış için hazırlık edin. Çünkü gecenin ve gündüzün geçmesiyle ay ve zaman tükenir.' (DLT I: 82).

"*Kar buz kamuğ erüşdi Taglar suwı akışdı*
Kökşin bulut örüşdi Kayguk bolup egrışür
 "Kar, buz eridi; dağların suyu aktı; göğümsü bulut belirdi, kayık gibi dolanır." Yazı anlatarak diyor ki: Bütün kar, buz eridi, dağların suyu aktı; mavi bulut belirdi, kayığın su üzerinde salınışı gibi gök bulut da havada salınır.' (DLT I: 186).

"*Türlüğ çeçek yarıldı Barçın yadhım kerildi*
Uçmak yeri körüldi Tulluğ yana kelgüsüz
 "Türlü çiçekler açıldı, ipek kumaştan yaygı serildi, cennetin yeri görüldü, kış yine gelecek değildir." Baharı anlatarak diyor ki: Türlü çiçekler açıldı, sanki kumaştan döşek serildi; cennetin yeri görüldü. Zaman ılıdı, soğuk hiç geri gelmeyecektir.' (DLT I: 119).

*“Tümen çeçek tizildi Bükünden ol yazıldı
Öküş yatıp üzeldi Yerde kopa adhrısur”*

“Tümen tümen çiçek dizildi, tomurcuklarından yayıldı, çok yaratık sıkıldı, yerden biterek ayrılır.” ‘Yazı anlatarak diyor ki: Türlü türlü çiçekler dizildi, yer altında yatmaktan sıkılan bitki yerden fişkırıyor ve birbirlerinden ayrılıyor.’ (DLT I: 233).

*“Kızıl sarığ arkaşıp Yıpkın yaşıl yüzkeşip
Bir bir kerü yürkeşip Yalnğuk anı tanğlaşur”*

“Kızıl sarı çiçekler arka arkaya çıkar, yeşil menekşe yüze çıkar, birbiri üzerine sarılır, insanlar bunlara şaşar.” (DLT I: 395).

*“Tegme çeçek öküldi Bukuklanıp büküldi
Tügsin tügün tügüldi Yargalmat yörkeşür”*

“Her bir çiçek yığıldı tomurcuklanıp büküldü, dört köşeli düğüm düğüldü, yarılarak birbirine girer.” ‘Çiçekler toplandı, sanki tomurcuklar köşeli düğümler gibi birbirine sarılmış, açılmak üzere bulunuyor.’ (DLT I: 437; II: 285).

*“Yaşın atıp yaşnadı Tuman turup tuşnadı
Adhğır kısır kişnedi Öğür alıp okraşur”*

“Şimşek çaktı, bulut durup karşılaştı, aygır kısırak kişnedi, öğür alıp okraşur.” ‘Baharı anlatarak diyor ki: Bulut, şimşek çaktırdı ve bulutlar coştı, kısırakla aygır baharın geldiğini görerek kişnediler. Her aygır kısırığını aldı.’ (DLT I: 236).

*“Kuş kurt kamuğ tirildi Erkek tışı tırildi
Öğür alıp tarıldı Yınka yana kirgüsüz”*

“Kurt, kuş bütün dirildi, erkek dişi derlendi, öğür alıp dağıldılar. Artık ine girmeyecek.” ‘Baharı anlatarak diyor ki: Kurt, kuş, öldükten ve baharın solüğünü emdikten sonra dirildi; erkek, dişi toplandı. Bölük bölük olup dağıldı. İkinci defa ine girmeyecekler.’ (DLT III: 6).

*“Sende kopar çadhanlar Kudhgu sinğek yılanlar
Dük minğ kayu temenler Kudhruk tikip yügrüşür”*

“Çıyanlar, cibinler, sinekler, yılanlar sende çıkar, binlerce iğnelerini, kuyruklarını dikerek koşuşur.” ‘Yazla kışın karşılıklı konuşmalarını anlatarak diyor ki: Kış yaz için ‘akrepler, kara sinekler, halka eziyet veren böcekler, yılanlar sende çıkar ve kuyruklarını düğümlyerek halkın üzerine saldırır.’ (DLT III: 367).

*“Senden kaçar sundılaç Mende tiner karlıgaç
Tatlığ öter sanduvaç Erkek tişi uçruşur”*

“Yund kuşu senden kaçır, kırlangıç bende dinlenir, bülbül tatlı tatlı öter, erkek, dişi bende çiftleşir.” ‘Yaz kışa: Yund kuşu senden kaçır, kırlangıç bende vakit geçirir; bülbül türlü âhenklerle öter, erkek, dişi bende çiftleşir.’der.” (DLT I: 529; III: 178).

“Kaklar kamuğ kölerdi Taglar başı ilerdi
Ajun tını yıldı Tütü çeçek çerkeşür”

“Kuru yerler, kuru çukurlar büsbütün gölerdi, dağ bayları göründü, göze ilişti; dünyanın soluğu ısındı; türlü çiçek sıralandı.” ‘Baharı anlatarak diyor ki: Sular çoğaldı, göllere doldu, dünyanın nefesi ısındı, sıra sıra çiçekler bitti.’ (DLT I: 179; II: 283).

“Yay baruban erküzi Aktı akın munduzı
Toğdı yaruk yulduzı Tinğle sözüm külgüsüz”

“Bahar giderken erimiş olan karlar coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu; sözümü gülmeden dinle!” ‘Bahar sabahı parladı, buz erintileri coşkun seller gibi aktı tan yıldızı doğdu; şaşılacak olan sözümü gülmeksizin dinle!’ (DLT I: 96).

“Alın tüpü yaşardı Urut otın yaşurudı
Kölninğ suvın köşerdi Sıgır boka münğreşür”

“Dağların tepeleri yeşerdi, kuru ot yerine yeni ot çıktı; gölün suyu doldu; sığır, boğa böğrüşür.” ‘Dağ tepeleri taze bitkilerle yeşerdi, kuru otların yerinde taze çimenler çıktı; taşacak kadar göller doldu. Sığır, boğa sevinerek böğrüşür.’ (DLT II: 79).

“Yay körkinğe inanma Suw üze tayanma
Esizliğ anınma Tilda çıkar edhgü söz”

“Baharın güzelliğine inanma, suya dayanma, kötülüğe hazırlanma, iyi söz dilden çıkar.” ‘Baharın renklerinin güzelliğine güvenme, ondan hayır bekleme, suya güvenme, dünya nimetlerinin tadına ve baharın serin esinine güvenen suya dayanmış gibidir. Şerre hazırlanma, halkı hoşnut edecek güzel gözleri dilinden eksik etme.’ (DLT III: 161).

“Yağmur yağıp saçıldı Türlüg çeçek suçuldu
Yinçü kabı açıldı Çından yıpar yuğruşur”

“Yağmur yağıp saçıldı, türlü çiçek çıktı, inci kabı açıldı, sandal, misk yuğruşur.” ‘Baharı anlatarak diyor ki: Yağmur taneleri saçıldı, yerden çiçekler çıktı; inci, mercan

çiçekleri açıldı; bu mevsimde sandalla misk birbiriyle yoğrulmuş gibi koku saçar.’
(DLT II: 122).

“*Kolan tükel komuttı Arkar sukak yumuttı*
Yaylağ taba emitti Tizik turup seğrişür
“Bütün kolanlar coştı, geyik, sığın toplandı, yaylaya doğru akıştı, sıra olup koştu.”

‘Baharı anlatarak diyor ki: Bahar, kolanı, geyiği, sığınını çoşturarak bir araya topladı, bunlar yaylaya doğru akıştı, sırra sıra olup sevinçlerinden zıpladılar.’ (DLT I: 214).

“*Koçnğar teke seçildi Sağlık sürüğ koşuldu*
Sütler kamuğ yuşuldu Oğlak kuzı yamraşur
“Koç, teke ayrıldı; sağmal sürü koşuldu, sütler bütün aktı; oğlak, kuzu karışır.” ‘Yazı anlatarak diyor ki: Yaz geldiği için koç ve teke, dişi koyundan ve keçiden ayrıldı. Sağılmak için dişi koyun sürüleri katıldı. Memelerinden sütler aktı. Kuzular analarına karışır.’ DLT III: 102).

“*Yılkı yazın atlanur Otlap anın etlenür*
Begler semüz atlanur Sewnüp ögür ısırsır
“Yılkı ilkyazın atlaşır, otlayarak etlenir. Beyler semiz ata biner. Sevinerek eşler birbirini ısırrır.” ‘Baharı anlatarak diyor ki: Hayvanların hali baharda iyileşir, etlenir, bu yüzden beyler için semiz atlar bulunur; baharın coşkusuyla, yılkı sevinerek birbirini ısırrır.’ (DLT I: 285).

Sonbahar ve Kış

Küz ~ güz: “Güz mevsimi, sonbahar” (DLT I: 327; EDPT: 757; TDES-I: 169; KBS-I: 400). *PTurk.* “*gür autumn: OTurk. *küz* (Orkh., OUygh.); Karakh. *küz* (MK); Tur. *güz*; Gag. *güz*; Az. *güz-âm* ‘autumn wool’; Turkm. *güz*; MTurk. *güz* (Sangl.); Uzb. *kuz*; Uygh. *küz*; Krm. *küz*; Tat. *köz*; Bashk. *köd*; Kirgh. *küz*; Kaz. *küz*; KBalk. *küz*; KKalp. *küz*; Kum. *güz*; Nogh. *küz*; SUygh. *kuz*; Khak. *küs*; Shr. *küs*; Oyr. *küs*; Tv. *küs*; Tof. *küs*; Chuv. *kəwr*; Yak. *kühün*; Dolg. *kühün*.” (EDAL: 747). *Küz keligi yazın belgürer*: “Güzün gelişi yazdan bellidir.” (DLT II: 127). *Öd soguşdı*: “Hava soğumaya yüz tuttu” (DLT II: 101). *Öd soguşdı*: “The season tended to coldness (the cold season came.)” *Soguşdı*, *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 817).

Yıl küzükti: “Mevsim güzleşti” (DLT II: 118). *Yıl küzükti*: “The şear turned to autumn” (EDPT: 759). “*Küz keligi yazın belgürer*: Güzün gelişi yazdan bellidir.” (DLT II: 172, EDPT: 341). *Öd küzerdi*: “Mevsim, vakit güzleşti.” (DLT II: 77). *Öd küzerdi*: “Same translation, but ‘*al-waqt*’ ‘time’ for *al zamân*.” Küzerdi, *hapax legomenon* bir veridir (EDPT: 759).

Kış: “Kış” (DLT I: 332, EDPT: 670; TDES-I: 241; KBS-I: 518). Türkçede ‘Kış’ mevsim adı ‘*ortadan çekilmek, görünmez olmak*’ anlamındaki ‘*kış-*’ (DLT III: 182; EDPT: 670) fiilinden gelmiş olmalıdır. Doerfer ise aynı konuda şu açıklamayı getirmiştir: “Three positions exist: anlaut, auslaut after short vowel, auslaut after long vowel; therefore, e.g., PTu. *əš* > Ch. X., but *əš* > 1 (contradicting examples as CTu. *qış* ‘winter’ = Ch. *xel*, not * *xēš* are regarded as secondarily shortened, from PTu. *kış.” (Doerfer 1975: 8). *PTurk*. “*Kij winter: OTurk. *qış* (Orkh., OÜygh.); Karakh. *qış* (MK); Tur. *kış*; Gag. *qış*; Az. *qış*; Turkm. *qış*; Khal. *qış*; MTurk. *qış* (AH, Pav. C.); Uzb. *qış*; Uygh. *qış*; Krm. *qış*; Tat. *qış*; Bashk. *qış*; Kirgh. *qış*; Kaz. *qış*; KBalk. *qış*; KKalp. *qış*; Kum. *qış*; Nogh. *qış*; SUygh. *qış*; Khak. *xış*; Shr. *qış*; Oyr. *qış*; Tv. *qış*; Chuv. *xəl*; Yak. *kış*, *kışin*; Dolg. *kışin*.” (EDAL: 545). *Kadır kış*: “Zemheri, karakış” (DLT I: 364). *Kadır kış*: “*Al-zamharir* ‘severe cold’ (EDPT: 603). *Sogur tunçukt*: “Ada tavşanı inine çekildi, ada tavşanı kışlık inine girdi, yaz gelene kadar çıkmaz. Herhangi bir hayvan kış için inine çekilirse yine böyle denir.” (DLT II: 227).

“Tumluğ kelip kapsadı Kutluğ yayığ tepsedi

Karlap ajun yapsadı Et yin üşüp emrişür

“Soğuk gelip kapladı; kutlu yazı çekemedi; kar yağarak dünyayı kapladı; vücut üşüyerek titriyor.” ‘Soğuklar geldi, dünyanın etrafını kapladı; kış, mübarek yaza haset etti; hava karladı, yer yüzünü örte yazdı; vücut karınca girmiş gibi titreşir.’ (DLT I: 463).

“Ol kar kamuğ kışın iner Aşlık tariğ anın öner

Yawlak yağı mende tınar Sen keliben tepreşür

“Bütün kar kışın yağar, yemeklik buğday onunla biter, yavuz düşman bende dinlenir, sen gelince tepreşir.” ‘Yazla kışın karşılıklı konuşma söylemesini anlatarak diyor ki: Kar ve yağmur kıştı iner, bu yüzden yazın yeygi biter, düşman kışın durur, savaşmaz, Ey yaz: Sen geldiğinde o kımlıdır.’ (DLT II: 204).

“Kış yaygaru söwlenür Er at menin yawrayur

İkler yeme sawrıyur Et yin takı bekrışür

“Kış, yaza fısıldıyor: Adam, at benimle uğrak olur, hastalar seğreliyor, azalıyor; et,

vücut dahi pekişir.” ‘Yaz ile kışın karşılıklı konuşmasını anlatarak diyor ki: Adamların

ve atların etleri bende sertleşir hastalık kışta azalır, kışın insanların bedenleri ve etleri

sertleşir.’ (DLT III: 278).

“Balçık balık yugrulur Çıgay yawuz yıgrılır

Ernğekleri ogrulur Odhğuç bile ewrişür

“Balçık çamur yugrulur, yoksul, miskin kötüleşir, büzülür, parmakları kavuşmaz, az ateşle oğulur.” ‘Yaz ile kışın karşılaşmasını anlatarak diyor ki, Balçık çamur toplanır, yoksul, miskin başını yakasının içine çekip büzülür, soğuşun şiddetinden parmakları ayrılır, bir ateş parçası ile oğuşturulur.’ (DLT I: 248).

“Kış yay bile tokuştı Kınğır közün bakıştı

Tutuşkalı yakıştı Utgalımat oğraşur

“Kış yazla vuruştı, kızgın gözle bakıştı, tutuşmak için yaklaştı, birbirini utmağa uğraşır.”
 ‘Yaz ile kış öceştiler ve savaşa girdiler, kızgın gözle birbirlerine bakıştılar, arkadaşını tutmak için birbirlerine yaklaştılar, biri öbürünü yutmak için uğraşır.’ (DLT I: 170).

“*Yay kış bile karıştı Erdem yasın kurıştı*
Çeriğ tutup körüşti Oktagalı örtüşür”

“Yaz kışla karşılaştı; hüner yayını kuruştular, saf bağlayıp güreştiler, ok atarak

birbirlerine geçireyazdılar.” ‘Yazla kış karşılaştılar, çekiştiler, her birisi hüner yayını

kurdu, savaş coştı, vuruştular, birbirlerine ok atar gibi oldular.’ (DLT II: 97).

Sonuç

Çalışmamızda, ‘*kuşluk*’ sözcüğüne getirdiğimiz yeni etimoloji ve anlam önerilerimiz tartışmaya ve olgunlaştırılmaya müsaittir. Bu çalışmada ele alınan veriler topluca değerlendirildiğinde; Türkçede mevsim adlarının, tabiat şartları karşısında, insanlar ile hayvanat ve nebatatın gösterdiği tepki ve faaliyetlerle ilgili olduğu anlaşılıyor. Buna göre, *y+az-* > *yaz/* ilkbahar; nebatatın ve hayvanatın dirilişi, araziye yazılması (araziye serilmesi, arazide yerini alması), ordunun arazide belirmesi anlamındadır. *Yay*: Ordunun arazideki faaliyetlerini ifade eder. Bu Arapça ‘*mevsim-i seyf*’ demektir. *Küz* ~ *küs*, *z/* *s* değişmesi ile, araziye küsme zamanı, araziden ayrılma zamanı, ordunun kışlaya dönme zamanı demektir. *Kış*: Ordunun, hayvanat ile nebatatın önemli bir kısmının araziden tamamen çekilmesi, ortalıkta görünmemesi demektir. Türklerde cihet ve zaman timsalleri arasında, renklerin de yer aldığı bilinmektedir. Buna göre; doğu = gün doğusu bahar, ısınan hava, ağaç, yeşil; güney = gün ortası, yaz, sıcak, ateş, al; batı = gün batısı, güz, soğuyan hava, altın, ak renk; kuzey = gece yarısı, kış, soğuk, kara renk demektir. İslâm öncesi Türk toplumlarında güneş, ay, güneş ve ay tutulması, yıldırım ve gökkuşağı ile ilgili inanışlar Gök Tanrı inanışı ile ilgilidir. Divanü Lûgati’t-Türk’te Güneş, ay, yıldızlar ve zaman gibi kavramların metaforik anlatımlar içinde kullanıldığı kısımların Türk-İslâm tasavvufunun İslâm öncesi kaynaklarına işaret ediyor. Divanü Lûgati’t-Türk ile şu anda bulunamayan *Kitabü Cevahirü’n Nahv Fi Lûgati’t-Türk* gibi iki muazzam eseri vücuda getirebilen Kâşgarlı Mahmud’un

şiiirlerinin de bulunması ve bunlardan bazılarının Divanü Lûgati't-Türk içinde yer almış olması mümkündür. Bu bakımdan eserdeki dörtlüklerden bazılarının Kâşgarlı'nın kendisine ait olma ihtimâli kuvvetle muhtemeldir. Değirmenin alttaki taşı ile üstteki taşı arasındaki münasebetin yer ile gök arasındaki münasebete benzetilmesi manidar olup, Türklerin dünyanın yuvarlak olduğunu ve güneş etrafında bir yörüngede döndüğünü bildikleri izlenimi veriyor. Mevsimlerden yaz ile kış arasındaki atışmaların edebiyatçılar kontrolünde notalandırılması ile bunların müzik dünyasında ve okullarımızda coğrafya derslerinde mevsimlerin tanıtılması bahsinde yaygın olarak kullanılabilceği anlaşılıyor.

Sonuç itibarıyla, Divanü Lûgati't-Türk sadece dil, kültür ve edebiyat tarihçilerimizce değil, tıp biliminden metalürjiye, tekstilden mimarlığa ve kuş bilimine kadar (*Ornithologist*) akla gelebilecek hemen her konuda ele alınıp değerlendirilmesi gereken kıymetli bir eserdir.

Kısaltmalar

DLT:	Divanü Lûgati't-Türk
EDAL:	An Etymological Dictionary of the Altaic Languages
EDPT:	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
KB:	Kutadgu Bilig
KBS:	Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
TDES:	Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

Kaynaklar

- Ağarı, M. (2006). İslâm coğrafyacılarında yedi iklim anlayışı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2). 195-214. DOI: 10.1501/Ilhfak_0000000055. ISSN: 1301-0522.
- Arat, R. R. (1965). Türkçede cihet mefhûmu ve bunun ile ilgili tâbirler, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 14, 1-24. ISSN: 0085-7432.
- Arda, Z. (2008). Türk sanatı ikonografisinde kün - ay motifleri ve çağdaş Türk resmine yansıması, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 21-32. ISSN: 1303-8125.
- Atay, A. (2006-II). Türkçede *ya- (parlamak) kökü ve türevleri, *Türk Dili Araştırmaları Yılığı/ Belleten*, 7-28. ISSN: 0564-5050.

- Aydın, E. (2002). *Türk dilinde zaman adları*, (Tez danışmanı Prof. Dr. Mustafa Canpolat), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Gayri matbu doktora tezi.
- Bayat, F. (2007). Kâşgarlı Mahmud'un Divanü lugati't türk eserinde mitolojik dünya modeli ile ilgili bazı kavramlar, *Journal of Turkish Linguistics*, 1(1), 3-12. ISSN: 1857-5714.
- Baykara, T. (2007). Türklerde takvim = zaman ölçümü, *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu*, Almatı 21-23 Mayıs 2007, (Editör: Doç. Dr. Sebahattin Şimşir, Yrd. Doç. Dr. Bedri Aydoğdu), 7-10.
- Berta, Á. (1997). Küněš und quñaš, *Studia Etymologica Cracoviensia*, Sayı: 2, 23-31, Kraków. ISSN: 1427-8219. e-2084-3836.
- Besli, E. (2013). Eski ve Orta Türkçe iklim ve mevsim isimlerinin lügatçesi, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl V, Sayı: 1, 1-21. ISSN: 1308-8351.
- Biray, N. (2009). 12 hayvanlı Türk takvimi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 39, 671-682. [Doi Number:http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat901](http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat901). ISSN: 1300-9052.
- Caferoğlu, A. (1964). Türk onomastiğinde ay ve güneş unsurları, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 13, 19-28. ISSN: 1015-2091.
- Canbulat, M. (2009). Divanü lügati't-türk'te zaman kavramı -XI. yy'da Türklerde zaman-, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 39, 141-156. ISSN: 1309-0682.
- Canpolat, M. (1988). OHT = zaman sözcüğü üzerine, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32(1-2), 177-183. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000000550. ISSN: 0378-2905.
- Clauson, S. G. (1964). Early Turkish astronomical terms, *Ural Altaische Jahrbücher*, Cilt 35, 350-368. ISSN: 0174-0652.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Clarendon Press, Oxford.
- Deer, J. (1954). İstep kültürü, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 159-176. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001075. ISSN: 0378-2905.
- Demir, N. (2002). Değirmen kelimesi üzerine, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 607, 209-213. ISSN: 1300-2155.
- Doerfer, G. (1975). Proto Turkic: reconstruction problems. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/Belleten*, 1-59. ISSN: 0564-5050.
- Dönmez, Ö. D. (2012). Uş sözcüğü üzerine bir inceleme, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 65-74, ISSN: 1012-0165.
- Durmuş, İ. (2009). Bozkır kültür çevresi Türk tarihi araştırmaları ve kronoloji, *Gazi Türkiyat/ Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 129-141. ISSN: 1307-914X.
- Eberhard, W. (1943). Eski Çin kültürü ve Türkler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(4), 19-29. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000000400. ISSN: 0378-2905.
- Eren, H. (1979). Türk dilinin etymologique sözlüğüne katkılar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/ Belleten*, 1-15, ISSN: 0564-5050.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.

- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınları. No. 180.
- Gabain, A. (1944). Köktürklerin tarihine bir bakış I. stepte yaşayan Köktürkler (682-742), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(5), 685-696. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000000479. ISSN: 0378-2905.
- Gedikli, Y. (2011). Türkçede ışıkla, ışıldamakla, ışık verici nesne, olgu ve gök cisimleriyle ilgili yuvalar, *Azerbaycan Millî Elimler Akademiyası Uluslararası Türkolojiye Dergisi*, Sayı: 3, 52-65, ISSN 9952-420-09-8.
- Göre, Z. (2007). Divan şiirinde cünün eyyâmı olarak bahar, *Turkish Studies*, 2(3), 282-295. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.130. ISSN: 1308-2140.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, Ü. (2006). Türk dünyasında kronolojik sistemler, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Yıl: 2006/1, 239-272. ISSN: 1300-1582.
- Güngördü, E. (2012). Köken bilimsel çözümler- 1: çiğne- (1), çiğne- (2); esne- (1), esne- (2), *Gazi Türkiyat/ Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 109-129. ISSN: 1307-914X.
- Gyarmati, I. (2003). An enigmatic Turcic planet name, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Cilt 56(1), 81-86. ISSN: 0001-6446 (Print). 1588-2667 (Online).
- Hünerli, B. (2013). Gagavuz Türkçesindeki çok anlamlı 'uur (uğur)' sözcüğü üzerine, *Türk/ Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, 351-358. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK73>. ISSN: 2147-8872.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm materyaller ve araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İsi, H. (2014). Dil teması ve çoban kelimesi üzerine düşünceler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33), 176-187. ISSN: 1307-9581.
- Johansen, U. (2013). 'Alaçyq', (Çev. Alper Keleş), *Gazi Türkiyat/ Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, 195-207. ISSN: 1307-914X.
- Kabadayı, O. (2007). *Eski Türkçe gök bilimi (astronomi) terimleri*, (Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kırıkkale: Gayri matbu yüksek lisans tezi.
- Kara, M. (2006). Asya toplumlarında ortak bir kültür ögesi: on iki hayvanlı takvim, 2. *International Conference of the Asian Philosophical Association*, Busan/Güney Kore, Ekim 2006, *Proceedings of the Second International Conference of Asian Philosophical Association*, 331-341.
- Karadoğan, A. (2007). Karanlık kelimesinin yapısına dair, *Karadeniz Araştırmaları/ Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 4(15), 117-123. ISSN 1304-6918.
- Karasoy, Y. (1991). Aydın kelimesi üzerine, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 471, 154-156. ISSN: 1300-2155.
- Karunovskaya, L. E. (2010). Altay ve Teleütlerde 12 hayvanlı takvim, (Çev. Reshida Adzhumerova-Emine Atmaca), *Turkish Studies*, 5(4), 796-802. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.1663. ISSN: 1308-2140.

- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü lügati't-türk*, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. bs.
- Kaya, C. (2011). Kutadgu bilig'den kaynaklanan okan adı hakkında, *Doğumunun 990. yılında Yusuf Has Hacib ve eseri. Kutadgu Bilig bildirileri*. İstanbul: 26-27 Ekim 2009. 317-324. Ankara: 2011.
- Kıyak, A. (2010-a). İslâmiyetten önce Türklerde güneş ve ay ile ilgili inanışlar, *Karadeniz (Black Sea-Чepноe Mope) Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, 133-143. E-ISSN: 1308-6200.
- Kıyak, A. (2010-b). İslâm öncesi Türk kültüründe yıldızlarla ilgili inanışlar, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 189-197. ISSN-ISSN: 1304-639X.
- Majtczak, T. (2004). A note on old Turkic tarlar-, *Studia Etymologica Cracoviensia*, Sayı: 9, 103-110, Kraków. ISSN: 1427-8219. e-2084-3836.
- Mollava, M. (1976). Şark kavimlerinden geçen bazı bulgar ad ve soyadları, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 18, 315-330, ISSN: 0085-7432.
- Morı, M. (1968). Sıcı ve şşü-chih, *Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 117-123. DOI: 10.1501/Tarar_0000000386. ISSN: 1015-1826.
- Özdemir, H. (2011). Yapı bilgisi açısından düzen sözcüğü, *Turkish Studies*, Cilt 6(2), 703-712. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.2158. ISSN: 1308-2140.
- Özkan, F. (2003). Yıldırım, yıldız, alev, alaz/yalaz, ışın ve ışık kelimeleri nereden geliyor?, *bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi/ Journal of Social Sciences of the Turkish World*, Sayı: 27, 157-179. ISSN: 1301-0549.
- Öztekten, Ö. (2007). Türk dilinde güne bağlı zaman sözleri, *Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri*, 22-27 Haziran 2003, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 347-358.
- Rysbaeva, G. K. (2010). Türk halklarında ay ve güneşe tapma, *Karadeniz (Black Sea-Чepноe Mope) Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 141-144. E-ISSN: 1308-6200.
- Salan, E. (2014). Türkçede bir gramerleşme örneği: -soñ < soñ, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, 97-117. ISSN: 1307-7821.
- Senli, M. (1998). Altay toponomisinde 'batı' ve 'kuzey' mefhumları, (Çev. Mualla Uydu), *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu hatıra sayısı), Sayı: 12, 291-309. ISSN: 0378-3863.
- Sertkaya, O. F. (2011). Kelime dağarcığımızdan: Vakit/ zaman/ çağ bildiren ifadelerde kullanılan sularında kelimesinin etimolojisi, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 710, 121-128. ISSN: 1300-2155.
- Sınor, D. (2006). Altay dillerindeki 'kuzey' kavramı için kullanılan terimler üzerine düşünceler, (Çev: Mustafa Levent Yener), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5(2), 531-535, ISSN: 1301-2045.
- Sleptsov, P. A. (2013). Yakut Türkçesindeki küöh, tanara ve halaan kelimeleri üzerine, (Çev: Reshida Adzhumerova ve Emine Atmaca), *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(1), 261-269. Doi Number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS_497. e-ISSN: 2147-2971/ p-ISSN: 2148-4163.

- Stachowski, M. (2007). Die etymologie von ttü. şimdi 'jetzt' und işte 'voilà' vor gemeintürkischem Hintergrund, *Studia Etymologica Cracoviensia*, Sayı: 12, 171-176, Kraków. ISSN: 1427-8219. e-2084-3836.
- Stachowski, M. (2009). Genel Türkçe bağlamında Türkiye Türkçesinde şimdi ve işte sözcüklerinin etimolojisi, (Çev. Hülya Kaya), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/ Belleten*, 93-98. ISSN: 0564-5050.
- Starostin, S. A.,-Dybo, A. V.,-Mudrak, O. A., (2005). *An etymological dictionary of the Altaic Languages*, Leiden-Boston.
- Tavkul, U. (2007). Kültürel etkileşim açısından on iki hayvanlı Türk takviminin yayılışı, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 25-45. ISSN: 1304-8015.
- Toker, M. (2013) Köktürkçede yön bildiren kelimeler ve bunların okunuşuna farklı bir bakış, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 34, 1-10. ISSN 1300-5766.
- Toprak, F. (2005). *Türklerde kozmoloji bilgisi ve İslâm sonrası metinlerde geçen yıldız-gezegen isimlerinin etimolojisi*, 31 Mayıs-4 Haziran 2005, 20-28, Kırım-Ukrayna: I. Türkoloji Sempozyumu.
- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıcada Moğolca kelimeler, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 17, 209-314. ISSN: 0085-7432.
- Turan, F. A. (2011). Orta Asya'dan Anadolu'ya mitik yolculukta tabiat olayları, *Millî Folklor Dergisi*, Sayı: 90, 49-59. ISSN 1300-3984. e-ISSN 2146-8087.
- Turan, O. (2004). *Oniki hayvanlı Türk takvimi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- User, H. Ş. (2004). Türkçede yol kavramı ve yol sözleri: uğur, çığır, tıkr, V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: 20-26 Eylül 2004, 2763-2776, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- User, H. Ş. (2014). Çolpan the planet 'venus' in Turkic, *Studia Etymologica Cracoviensia*, Sayı: 19, 169-178, Kraków. doi:10.4467/20843836SE.14.010.1653. ISSN: 1427-8219. e-2084-3836.
- Uysal, İ. N. (2012). Erte sözcüğünün Altun Yaruk'ta kullanılışı, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(1), 223-231, Doi Number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS_63. e-ISSN: 2147-2971/ p-ISSN: 2148-4163.
- Üşenmez, E. (2008). Tün sözü üzerine, *Turkish Studies*, 3(1), 399-404. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.280. ISSN: 1308-2140.
- Yaltkaya, Ş. (1942). Tarihte renk, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 7, 41-47. ISSN: 0085-7432.
- Yavuzarslan, P. (1993). Anadolu ağızlarında *ha (*ka) zamirinin türevleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 11(1), 309-320. DOI: 10.1501/TrkoI_0000000141. ISSN: 0255-2981.
- Yavuzarslan, P. (2009-II). Türk dilinin tarihî kaynaklarında yaz ve yay sözcüklerinin semantik analizi üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/ Belleten*, 113-133, ISSN: 0564-5050.

- Yusuf Has Hacib. (2006). *Kutadgu bilig*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Yüksekkaya, G. S. (2013). Yöre kelimesi üzerine, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara-Türkiye, 20 - 25 Ekim 2008, VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4841-4856.